

GABRIELIS BIEL

Collectorium circa
quattuor
libros Sententiarum

Prologus et Liber primus

AUSPICIIS
HANNS RÜCKERT

ediderunt

WILFRIDUS WERBECK

et

UDO HOFMANN

J.C.B. MOHR (PAUL SIEBECK) TUBINGEN

GABRIELIS BIEL

Collectorium circa quattuor libros
Sententiarum

AUSPICIIS

HANNS RÜCKERT

collaborantibus Martino Elze et Renata Steiger

ediderunt

WILFRIDUS WERBECK

et

UDO HOFMANN

1973

J.C.B. MOHR (PAUL SIEBECK)

GABRIELIS BIEL

Collectorium circa quattuor libros Sententiarum

Prologus et Liber primus

Collaborantibus Martino Elze et Renata Steiger

ediderunt

WILFRIDUS WERBECK

et

UDO HOFMANN

1973

J.C.B. MOHR (PAUL SIEBECK)

Gedruckt mit Unterstützung der Deutschen Forschungsgemeinschaft

©

J.C.B. Mohr (Paul Siebeck) Tübingen 1973

Alle Rechte vorbehalten

Ohne ausdrückliche Genehmigung des Verlags ist es auch nicht gestattet, das Buch oder Teile
daraus auf photomechanischem Wege (Photokopie, Mikrokopie) zu vervielfältigen.

Printed in Germany

Satz und Druck: H. Laupp jr Tübingen

Einband: Großbuchbinderei Heinr. Koch, Tübingen

ISBN 3 16 134842 7

eISBN 978-3-16-1629877- unveränderte eBook-Ausgabe 2024

INDEX CONTENTORUM

Introductio	XIII
I. Editio haec quemadmodum coepta et provecta sit	XIII
II. Textus Collectorii quomodo traditus sit	XIV
A. Editiones typis impressae Collectorii, quae sunt saeculi XVI . . .	XV
B. Editiones particulares huius saeculi	XXV
C. Libri I manuscripta textum nondum perfectum continentia . .	XXVI
III. Qua ratione facta sit editio haec	XXXIII
Editiones auctorum antiqui et medii aevi, quas adhibuimus	XXXVII
Sigla editionum et codicum manuscriptorum	XL
Paraenesis Henrici Bebelii	1
Praefatio Wendelini Steinbach	3
Titulus operis et indicatio auctoris	6
Praefatio Gabrielis Biel	6
Prologus	8
Q. 1: Utrum sit possibile intellectui viatoris habere notitiam evidentem de veritatibus theologicis	8
Q. 2: Utrum notitia evidens veritatum theologicarum sit scientia proprie dicta	32
Q. 3: Utrum passio scibilis de aliquo scientia proprie dicta distinguatur ab eo realiter	38
Q. 4: Utrum omnis passio sit demonstrabilis de suo subiecto primo . . .	42
Q. 5: Utrum in omni demonstratione definitio sit medium demonstrandi	44
Q. 6: Utrum sola propositio per se secundo modo est scibilis scientia proprie dicta	46
Q. 7: Utrum theologia, quae de communi lege habetur a theologis, sit scientia proprie dicta	47
Q. 8: Utrum habitus theologiae sit realiter unus secundum numerum . .	52
Q. 9: Utrum Deus sub propria ratione deitatis sit subiectum theologiae	56
Q. 10: Utrum sola operatio potentiae sensitivae sit praxis	62
Q. 11: Utrum notitia practica et speculativa distinguuntur per fines vel penes obiecta	67
Q. 12: Utrum theologicus habitus sit practicus vel speculativus	74

Liber I	77
Distinctio 1	80
Q. 1: Utrum tantum omni alio a Deo sit utendum	80
Q. 2: Utrum frui sit actus solius voluntatis	93
Q. 3: Utrum fruitio sit qualitas distincta realiter a delectatione	99
Q. 4: Utrum solus Deus sit debitum obiectum fruitionis	107
Q. 5: Utrum voluntas possit frui aliquo, quod est realiter Deus, non habendo fruitionem respectu alicuius, quod est realiter Deus, id est: An voluntas possit frui essentia, non fruendo persona, sapientia vel voluntate aut una persona sine alia	112
Q. 6: Utrum voluntas contingenter et libere fruatur ultimo fine	121
Distinctio 2	126
Q. 1: Utrum tanta sit identitas divinae essentiae et omnibus modis identitatis ex natura rei ad perfectiones attributales et ipsarum perfectionum attributalium inter se, qualis est divinae essentiae ad divinam essentiam	127
Q. 2: Utrum perfectiones attributales sint realiter divina essentia	147
Q. 3: Utrum aliquod reale possit distingui ratione ab aliquo reali	150
Q. 4: Utrum illud, quod immediate et proxime denominatur ab intentione universalis et univoci, sit aliqua res vera extra animam, intrinseca et essentialis illis, quibus est communis et univoca, distincta realiter ab illis	156
Q. 5: Utrum universale et univocum sit vera res extra animam, ab individuo, cui inest, realiter distincta et ad multiplicationem individuorum realiter multiplicata et variata	161
Q. 6: Utrum aliquid, quod est universale et univocum, sit realiter extra animam ex natura rei distinctum ab individuo, quamvis non realiter	161
Q. 7: Utrum illud, quod est universale et commune univocum, sit quomodocumque realiter ex parte rei extra animam	167
Q. 8: Utrum universale univocum sit aliquid reale alicubi existens subiective	170
Q. 9: Utrum aliquod universale sit univocum Deo et creaturis	181
Q. 10: Utrum sit tantum unus Deus	186
Q. 11: Utrum cum unitate numerali divinae essentiae stet pluralitas personarum realiter distinctarum	193
Distinctio 3	205
Q. 1: Utrum primum cognitum ab intellectu nostro sit divina essentia	205
Q. 2: Utrum essentia divina sit a nobis cognoscibilis	208
Q. 3: Utrum de Deo possimus habere plures conceptus quidditativos	216
Q. 4: Utrum Deum esse sit per se notum	221
Q. 5: Utrum universale communissimum sit primum cognitum a nobis	226
Q. 6: Utrum prima notitia intellectus primitate generationis sit notitia intuitiva alicuius singularis	230

Q. 7: Utrum singulare possit distincte cognosci ante cognitionem entis vel cuiuscumque universalis	238
Q. 8: Utrum ens, quod est commune ad decem praedicamenta et ad Deum et ad creaturam, sit obiectum primum et adaequatum in- tellectus nostri	241
Q. 9: Utrum in omni creatura sit vestigium Trinitatis	247
Q. 10: Utrum creatura rationalis sit imago Trinitatis	254
Distinctio 4	260
Q. 1: Utrum haec sit concedenda de virtute sermonis: 'Deus generat Deum'	260
Q. 2: Utrum haec sit concedenda: 'Deus est Pater et Filius et Spiritus Sanctus'	268
Distinctio 5	269
Q. 1: Utrum essentia divina generet vel generetur	269
Q. 2: Utrum Filius generetur de substantia Patris	278
Q. 3: Utrum essentia divina sit terminus formalis generationis	282
Distinctio 6	289
Q. un.: Utrum Pater genuit Filium natura vel voluntate	289
Distinctio 7	292
Q. 1: Utrum potentia generandi in Patre sit aliquod absolutum vel re- spectivum	292
Q. 2: Utrum absolutum sub ratione essentiae vel ratione aliqua attri- butali sit potentia generandi	297
Q. 3: Utrum potentia generandi possit communicari Filio a Patre	300
Distinctio 8	303
Q. 1: Utrum divinae simplicitati repugnet esse in aliquo genere prae- dicamentali	303
Q. 2: Utrum aliquod simpliciter simplex possit esse in genere	310
Q. 3: Utrum omne genus dividatur in suas species per differentias divi- sivas generis et constitutivas specierum	317
Q. 4: Utrum genus et differentia importent eandem rem primo	318
Q. 5: Utrum Deus possit definiri definitione non data per additamentum	321
Q. 6: Utrum in omni definitione completissima debent poni omnes dif- ferentiae essentiales cum genere primo generalissimo	322
Q. 7: Utrum solus Deus sit immutabilis	324
Distinctio 9	328
Q. 1: Utrum Filius vere generetur a Patre	328
Q. 2: Utrum generatio in divinis sit univoca vel aequivoca	332
Q. 3: Utrum generatio Filii sit aeterna	340
Distinctio 10	348
Q. 1: Utrum voluntas sit principium productivum Spiritus Sancti	348
Q. 2: Utrum Spiritus Sanctus libere producat	356

Distinctio 11	362
Q. 1: Utrum Spiritus Sanctus procedat a Patre et Filio	362
Q. 2: Utrum Spiritus Sanctus posset distingui a Filio, si non procederet ab eodem	365
Distinctio 12	370
Q. 1: Utrum Pater et Filius sunt unum principium spirans Spiritum Sanctum	370
Q. 2: Utrum Pater et Filius spirent Spiritum Sanctum inquantum sunt unum vel inquantum sunt distincti	381
Q. 3: Utrum Pater et Filius spirant omnino uniformiter Spiritum Sanc- tum	384
Distinctio 13	387
Q.un.: Utrum generatio Filii sit spiratio	387
Distinctio 14	394
Q. 1: Utrum Spiritui Sancto competat duplex processio, temporalis sci- licet et aeterna	394
Q. 2: Utrum Spiritus Sanctus detur in propria persona vel tantum se- cundum sua dona	399
Distinctio 15	404
Q.un.: Utrum quaelibet persona possit mittere et mitti	404
Distinctio 16	407
Q.un.: Utrum persona divina visibiliter mittatur	407
Distinctio 17	413
Q. 1: Utrum praeter Spiritum Sanctum necesse sit ponere caritatem ab- solutam creatam animam formaliter informantem ad hoc, quod sit cara Deo et accepta	413
Q. 2: Utrum aliquis actus voluntatis possit esse meritorius sine caritate formaliter informante	425
Q. 3: Utrum de facto omni actui meritorio caritas creata praesupponatur	426
Q. 4: Utrum caritas possit augeri	436
Q. 5: Supposito quod caritas augmentari possit: Utrum caritas prae- existens maneat in fine augmentationis	449
Q. 6: Utrum in augmentatione sive intensione caritatis aliquid realiter differens a priori sibi adveniat	452
Q. 7: Utrum illud quod in caritatis augmentatione additur, sit eiusdem speciei specialissimae cum caritate praecedente separata ab ea	455
Q. 8: Utrum sit dare summam caritatem, cui repugnet augmentari	462
Distinctio 18	468
Q.un.: Utrum 'donum' dicat proprietatem personalem	468

Distinctio 19	475
Q. 1: Utrum personae divinae sint secundum magnitudinem perfecte aequales	475
Q. 2: Utrum quaelibet persona sit in alia per circumincessionem	480
Distinctio 20	483
Q.un.: Utrum personae divinae sint aequales secundum potentiam . . .	483
Distinctio 21	489
Q.un.: Utrum haec sit concedenda de virtute sermonis: 'Solus Pater est Deus'	489
Distinctio 22	495
Q.un.: Utrum viator possit aliquod nomen imponere ad significandum distincte divinam essentiam	495
Distinctio 23	502
Q.un.: Utrum hoc nomen 'persona' sit nomen primae intentionis vel se- cundae	502
Distinctio 24	507
Q. 1: Utrum unitas, qua Deus dicitur unus, sit aliquid additum Deo . .	507
Q. 2: Utrum Trinitas personarum sit verus numerus	512
Distinctio 25	518
Q.un.: Utrum 'persona' in divinis dicatur secundum substantiam vel re- lationem	518
Distinctio 26	525
Q. 1: Utrum personae constituentur et distinguantur per relationes ori- ginis	525
Q. 2: Utrum personae divinae constituentur et distinguantur per rela- tiones sub ratione relationis vel alia	543
Q. 3: Utrum omnes relationes divinae sint constitutivae personarum . .	546
Distinctio 27	549
Q. 1: Utrum in eadem persona sint plures proprietates	549
Q. 2: Utrum verbum intellectus creati sit vera qualitas subiective pro- ducta in mente	552
Q. 3: Utrum solus Filius sit Verbum in divinis	558
Distinctio 28	566
Q.un.: Utrum innascibilitas sit constitutiva Patris proprietas	566
Distinctio 29	574
Q.un.: Utrum 'principium' univoce dicatur de omnibus illis in Deo, de quibus praedicatur	574

Distinctio 30	578
Q. 1: Utrum omni auctoritate seclusa, facilius negari possit omnis relatio esse aliquid a parte rei quomodocumque distinctum ab omni absoluto et absolutis, quam teneri	578
Q. 2: Utrum per rationem naturalem probari possit sex principia importare respectus extrinsecus advenientes ab omnibus absolutis distinctos	581
Q. 3: Utrum de intentione Philosophi fuit ponere quemcumque respectum a parte rei distinctum ab omnibus absolutis	583
Q. 4: Utrum secundum rei veritatem aliquis respectus distinguatur ab omnibus absolutis, non curando, quae fuerit intentio Philosophi	585
Q. 5: Utrum relatio temporalis Dei ad creaturam sit relatio realis	603
Distinctio 31	606
Q. un.: Utrum identitas, similitudo et aequalitas in divinis sit relatio realis	606
Distinctio 32	613
Q. 1: Utrum Pater sit sapiens sapientia genita	613
Q. 2: Utrum Pater et Filius diligant se Spiritu Sancto	618
Distinctio 33	621
Q. un.: Utrum proprietas divina sit realiter tam essentia quam persona	621
Distinctio 34	624
Q. un.: Utrum persona sit realiter essentia divina	624
Distinctio 35	626
Q. 1: Utrum in Deo sit scientia ex natura rei	627
Q. 2: Utrum Deus intelligat omnia alia a se distincte	632
Q. 3: Utrum essentia divina sit primum obiectum intellectus	637
Q. 4: Utrum ad hoc, quod Deus intelligat distincte omnia alia a se, requirantur necessario in eo distinctae relationes rationis ad sua intelligibilia	641
Q. 5: Utrum Deus intelligat omnia alia a se per ideas eorum	645
Q. 6: Utrum ideae in mente divina sint practicae vel speculativae	661
Distinctio 36	666
Q. un.: Utrum perfectiones creaturarum in Deo contentae ab aeterno distinguantur inter se realiter et a divina essentia	666
Distinctio 37	675
Q. un.: Utrum esse ubique et in omnibus rebus per essentiam, praesentiam, potentiam sit proprium soli Deo	675
Distinctio 38	682
Q. un.: Utrum Deus habeat scientiam determinatam et necessariam omnium futurorum contingentium	682

Distinctio 39	714
Q. un.: Utrum Deus possit plura scire quam scit	714
Distinctio 40	722
Q. un.: Utrum sit possibile aliquem praedestinatum damnari et praescitum salvari	722
Distinctio 41	728
Q. un.: Utrum in praedestino sit aliqua causa suae praedestinationis et in reprobato causa suae reprobationis	728
Distinctio 42	736
Q. un.: Utrum Deus possit facere omne possibile fieri a creatura	736
Distinctio 43	743
Q. 1: Utrum Deus possit aliqua facere, quae non fecit nec faciet	743
Q. 2: Utrum prius conveniat Deo non posse facere impossibile quam im- possibili non posse fieri a Deo	747
Distinctio 44	749
Q. un.: Utrum Deus possit facere mundum meliorem isto mundo	749
Distinctio 45	755
Q. un.: Utrum voluntas Dei sit causa immediata et prima omnium eorum quae fiunt	755
Distinctio 46	758
Q. 1: Utrum voluntas divina possit impediri per quamcumque potentiam creaturae	758
Q. 2: Utrum per rationem naturalem probari possit quod voluntas divina semper impletur	763
Distinctio 47	765
Q. un.: Utrum Deus possit praecipere malum fieri	765
Distinctio 48	767
Q. un.: Utrum quaelibet voluntas creata teneatur se conformare divinae voluntati	767
Appendices	771
Appendix I	773
Appendix II	780
Appendix III	783

INTRODUCTIO*

I. EDITIO HAEC QUEMADMODUM COEPTA ET PROVECTA SIT

Quam nunc publicare instituimus editionem criticam Gabrielis Biel Collectorii circa IV libros Sententiarum, iam anno 1956 erat, cum inchoata est. Ab iis profecti, quae Karolus Holl circa ortum profectumque theologiae Lutheri investigandum elaboravit, post secundum orbis bellum id maxime docti eruere atque perquirere studuerunt, quemadmodum doctrina Lutheri theologica cohaereat traditionibus scholasticis. Et, cum appareat in his scholasticis colligendis et Luthero tradendis plurimum potuisse eundem ipsum Biel, anno illo, quem supra memoravimus, initum est consilium publicandi Gabrielis Biel summum amplissimumque opus eamque editionem ita instituere in animo erat nobis, ut abbreviationes, quae inveniuntur in editionibus prioribus, resolverentur, textus operis tutus constitueretur, et demonstraretur, quibusnam e fontibus hauserit auctor noster. Non autem perscrutandis theologiae Lutheri solum initiis afferet aliquid editio haec, verum etiam instrumentum erit utilissimum his omnibus, qui prioribus iam annis edendo et interpretando litteris illis studuerunt, quas medii aevi infimi theologi prodiderunt. Et in primis in lucem proferre poterit, quantum potuerint doctores illi, qui Guilelmum Occam magis secuti sunt, illis, quae praecesserunt Reformationi, temporibus.

Incipi potuit opus postquam a concilio illo, quod appellatur »Deutsche Forschungsgemeinschaft«, opes suppeditatae sunt. Per quas Hanns Rückert, qui editionis operi est praefectus, sibi adiungere potuit virum cum aetate minorem tum doctum peritumque. Cum moderatore illo communicatis semper consiliis, suo autem quisque arbitrio usi hi viri docti deinceps collaborantes opus perfecerunt:

Primum Dr. Martinus Elze a mense Iulio anni 1957 ad mensem Februarium anni 1958 manuscripta, quae supersunt, omnia necnon editiones Collectorii typis impressas perlustravit et plurimis locis attentissime collatis probavit omnes editiones posterioribus annis typis impressas re vera pendere ex editione principe, quae est facta Tubingae anno 1501; praeterea textum describere coepit (Prol. q. 1–12; I dist. 1 q. 1–3).

Deinde permultum debet editio haec Dri. Renatae Steiger-Ackermann, quae studio et labori interfuit a Kal. Novembris anni 1958 ad pridie Kalendas Ianuarias 1965. Exscripsit textum librorum omnium, qui sunt quattuor numerum, inde ab I dist. 1 q. 4, editiones impressas T et L contulit et de plurimis locis librorum II et IV quibusdamque libri I composuit testimonia apparatus fontium conficiendo. Praeterea in dissertatione, quam perfecit Tubingae anno 1962 et cui est titulus »Buße und Rechtfertigung bei Gabriel Biel. Das Verhältnis von Buch IV dist. 14 q. 1 und 2 zu seinen literarischen Vorlagen und zur scholastischen Tradition«, diligen-

*) Maximas gratias agimus Dri. Albrechto Locher, Tubingae, cui versionem huius introductionis Latinam debemus.

tissime distinguendo traditiones diversas, Dr. Steiger quasi exemplo quodam usa demonstravit, quomodo Biel, quae ei ex fontibus praesto fuerint, miscendo connexerit, et ceteros theologiae locos afferendo explicavit, quae senserit auctor noster de paenitentia.

Iam inde a Kalendis Octobribus anni 1964 Dri. Wilfrido Werbeck mandata est editio continuanda. Is apparatus secundum librorum I et III perfecit et libri IV dist. 8–22; manuscripta illa, quae continent libros I–III, contulit et qua ratione inter se cohaereant, docere studuit. Accessit Kalendis Augustis anni 1969 Udo Hofmann. Qui apparatus secundum libri IV dist. 1–7 composuit et una cum Dre. Werbeck apparatus libri I perpolivit et confecit librumque hunc typis imprimendum et praeparavit et custodivit.

II. TEXTUS COLLECTORII QUOMODO TRADITUS SIT

Collectorii textus, ita ut postremo elaboratus atque perfectus est, manifestus haberi non potest nisi in editione principe, quae est facta Tubingae anno 1501. Quam quidem faciendam curavit Gabriele Biel mortuo († 1495) Wendelinus Steinbach¹⁾, qui manuscriptum auctoris²⁾ accuratissime examinatum probatumque imprimi iussit³⁾. Quod autographon anno 1718 in bibliotheca dicitur quidem asservatum esse Stipendii Martiniani Tubingensis⁴⁾, anno tamen 1881 inveniri non iam potuit⁵⁾.

Quaerenda igitur erant alia testimonia manu scripta. Libri I quidem nihil nisi statum textus priorem adhuc incompletum continentia supersunt⁶⁾; deest manuscriptum textum perfectum praebens. Libri II et III traduntur manuscripto quodam, quod annis 1488/89 confectum esse testificatur, asservaturque in bibliotheca universitatis Gissensis No. 734; accedit libri II manuscriptum No. 934 (944) bibliothecae municipalis Treverensis⁷⁾; quae manuscripta cum textu editionis illius principis consonant quidem maxime, hic vero non ex illis sumptus est⁸⁾. Libri IV manuscripta, quae sint maioris aetatis quam editio prima, omnino non novimus. Ergo cum textus completus neque totius operis neque librorum singulorum manu-

¹⁾ De Wendelino Steinbach cf. H. Feld, *Martin Luthers und Wendelin Steinbachs Vorlesungen über den Hebräerbrief* (Veröffentlichungen des Instituts für Europäische Geschichte Mainz, 62), 1971, 10–18.

²⁾ Cf. Steinbach in fine libri IV dicentem: »Et quia in ipso prototypo (Collectoris manuscripto) nil amplius inveniri potuit quam hic digestum cernitur...«

³⁾ Cf. Praefationem Steinbach, infra pag. 4s, imprimis lin. 75–82. Similiter scripsit Steinbach de edendis a se libris in subscriptione editoris in fine libri IV.

⁴⁾ Ioh. Iac. Moser, *Vitae professorum Tubingensium ordinis theologici*, 1718, 34 adn. ww.

⁵⁾ K. Steiff, *Der erste Buchdruck in Tübingen (1498–1534)*, 1881, 71.

⁶⁾ De his cf. infra p. XXVIss.

⁷⁾ Fr. Stegmüller, *Literaturgeschichtliches zu Gabriel Biel* (in: *Theologie in Geschichte und Gegenwart*. M. Schmaus zum 60. Geburtstag, 1957, 309–316), 311s.

⁸⁾ Cf. introductiones librorum posteriorum editionis nostrae.

scripto aliquo praebeatur, in exponendis iis, quae tradita adhuc exstant, ad editiones impressas nos convertemus et manuscripta quamquam tempore priora inferiore loco tractabimus.

A. Editiones typis impressae Collectorii, quae sunt saeculi XVI

Novem omnino sunt, quas novimus editiones impressas Collectorii Gabrielis Biel⁹⁾.

a) Editiones a nobis collatae

1. Editio princeps: S. l. et a. [Tubingae, Iohannes Otmar¹⁰⁾ pro] Friderico Meynberger¹¹⁾, [1501] (Siglum: T)¹²⁾.

In fol.; typi Gotici; binis columnis (dehinc a et b appellatis) linearum sexagena-
rum binarum; tituli supra columnas et in marginibus.

Sign.: [Inventarium generale] A-B⁸ (16 folia)

[I.] A-U⁶X-X⁸ (128 folia)

[II.] a-a⁸b-v⁶x-x⁸ (130 folia)

[III.] AA-AA⁸BB-XX⁶ [*]-[*]¹⁰ (138 folia)

[IV.] a-a⁸b-z⁶aa-ii⁶kk-kk⁸ll-ll⁶1-1⁶2-2⁴3-3⁶ (224 folia)

Editio haec a Wendelino Steinbach, qui fuit Gabrielis Biel discipulus, instituta et curata est¹³⁾. Omnes autem editiones posteriores ab hac vel immediate vel mediate pendent¹⁴⁾.

Iohannem Otmar typothetam fuisse editionis principis, quamquam in editione ipsa nullo modo indicatur, concludi tamen potest ex his¹⁵⁾: 1. Typi illi, quibus impressi sunt tituli huius editionis, certissime sunt iidem, qui numero septem enumerantur¹⁶⁾ in typis illis tredecim, quibus usque ad annum 1500 usa est officina Iohannis Otmar et Reutlingae et Tubingae. – 2. Typi illi, quibus textus ipse huius editionis exscriptus est, in nulla editione impressa ante annum 1500 inveniuntur. Non vero omnino impossibile est suspicari ad hanc imprimendam editionem Iohannem Otmar typos proprios excudendos curavisse, cum permagna fuerit multitudo

⁹⁾ Cf. etiam Stegmüller, 310s adn. 2.

¹⁰⁾ Steiff, ib. De Iohanne Otmar v. Steiff, 5–11, et H. Widmann, Tübingen als Verlagsstadt (Contubernium, 1), 1971, 9–17.

¹¹⁾ De Friderico Meynberger v. Steiff, 9–11, et Widmann, 17s.

¹²⁾ Hain 3187; Panzer VIII, 321; Catalogue général des livres imprimés de la Bibliothèque Nationale XIII, 38; Index Aureliensis (Catalogus librorum sedecimo saeculo impressorum) p. I tom. 4, 1970, 222s.

¹³⁾ Cf. supra pag. XIV.

¹⁴⁾ Cf. infra pag. XX–XXIII.

¹⁵⁾ Quae sequuntur, nobis communicavit comiter Dr. P. Amelung, Württ. Landesbibliothek Stuttgart.

¹⁶⁾ Cf. R. Proctor, An Index to the Early Printed Books in the British Museum p. I, 1898, 176.214; p. II sect. 1, 1903, 151; imprimis in indice typorum (Type-Register), parte C. b. 2 (pag. 196 col. 2), et fig. 24 (pag. 212). Cf. etiam Catalogue of Books Printed in the XVth Century now in the British Museum II, 1912, 583s; III, 1913, 701.

typorum, qui adhibiti sunt in officina illa. Steiff ipse demonstravit¹⁷⁾ hanc textus scripturam iterum occurrere in editione impressa opusculi Lutheri¹⁸⁾, quae est facta Augustae Vindelicorum anno 1520 a Silvano Otmar, Iohannis filio, exceptis tribus tantum litteris, quae (suspiciari licet) nova forma excusae differunt ab illis, quae in editione Collectorii adhibitae sunt. Quod typi hi in editione anno 1501 facta occurrentes tot annis peractis iterum in lucem provenerunt, mirandum quidem est, non tamen impossibile. Praeterea exstat fortasse editio quaedam illis annis impressa his typis, de quibus loquimur, quae adhuc nota nobis non est. Ex magno enim numero editionum impressarum, quas impressit Otmar Augustae Vindelico- rum, supersunt aliquot, quarum typos periti eius rei perscrutati ad hunc diem nondum sunt. – 3. Postremo, quod Fridericus Meynberger et pro aliis editionibus imprimendis sumptus impendit, quae impressae sunt in Otmari officina¹⁹⁾, nonne concludendum erit et Gabrielis Biel Collectorium in hac officina impressum esse?

Annus 1501 in fine et Paraeneseos Bebelii et Praefationis Wendelini Steinbach legitur.

Fol. A1r: Inventarium generale breve et succinctum contentorum in quattuor Col- lectoriis Gabrielis. – *Fol. A2r–B8v*: *Inventarium generale*.

[I.] *Fol. A1r*: Gabriel super primo Sententiarum. – *Fol. A2ra, lin. 1ss*: Paraenesis Henrici Bebelii Instingensis (sic!)... *Col. b, lin. 1ss*: Apostrophe ad praesens opus. *Lin. 21–23 (in fine paraeneseos)*: Ex tuingen. 9. Kalendas maias, Anno 1501. Telos. – *Post Bebelii paraenesim, in 1 col.*: Ad Collectorii huius lectores oratio soluta Wendelini Steinbach sacrae theologiae professoris. – *Fol. A2v (in fine orationis)*: Ex Tuingensi gymnasio. Anno 1501. – *Fol. A3r, lin. 1–9*: Epi- toma pariter et Collectorium circa quattuor Sententiarum libros egregii viri magistri Gabrielis Biel, sacrae theologiae licentiati benemeriti et sacrarum lit- terarum peritia admodum decorati, in almo et florifero Tuingensi gymnasio editum et partim ordinarie in theologorum scholis, partim in aedibus ab eodem lectum et elucidatum. *Deinde Praefatio Gabrielis Biel.* – *Fol. U1vb, lin. 40–44*: Explicit Epitoma primi Scripti Guillelmi Occam, editum et elaboratum ab eximio viro magistro Gabriele Biel ex Spira, sacrae theologiae licentiatu benemerito in Tuingensi gymnasio. – *Fol. U2r–X7r*: *Inventarium libri primi.* – *Fol. X7v–8r*: *Libri I Sententiarum Petri Lombardi conspectus materiae et structurae schematicus. Infra in fol. X8r: signum bibliopolae Friderici Meynberger.*

[II.] *Fol. a1r*: Gabriel in secundum librum Sententiarum. – *Fol. a2ra, lin. 1ss*: Ab- breviaturus dogmata clarissimi doctoris Guillelmi Occam... (*Prooemium libri II*). – *Fol. v2rb, lin. 55–57*: Explicit Collectorium resolutissimi viri Gabrielis Biel sacrae theologiae licentiati super secundo Sententiarum. – *Fol. v2v vacuum. Fol. v3r–x5v*: *Inventarium secundi libri.* – *Fol. x6v–7r (fol. x6 latius quam cetera folia)*: *Libri II Sententiarum Petri Lombardi conspectus materiae et structurae schematicus. Infra in fol. x7r: signum bibliopolae Friderici Meynberger.* – *Fol. x8 vacuum.*

[III.] *Fol. AA1r*: Gabriel in tertium Sententiarum. – *Fol. AA2ra, lin. 1–3*: Collecto- rium tertii Sententiarum eximii viri magistri Gabrielis sacrae theologiae licen- tiati. – *Sequitur conspectus materiae libri III.* – *Fol. XX4vb, lin. 23–26*: Explicit

¹⁷⁾ Steiff, 71.

¹⁸⁾ Tessaradecas consolatoria pro laborantibus et oneratis D. Martini Lutheri Augu- stinensis Wittenbergensis. (In fine:) Auguste in aedibus Silvani Otmar. Anno MDXX. – Cf. WA 6, 101.

¹⁹⁾ V. Steiff, 10s. 54. 68s; Widmann, 17.

Collectorium et Epitoma tertii Sententiarum editum ab eximio viro magistro Gabriele Biel sacrae theologiae licentiatu profundissimo. In Tubingensi gymnasio. *Infra signum bibliopolae Friderici Meynberger.* – Fol. XX5: *Libri III Sententiarum Petri Lombardi conspectus materiae et structurae schematicus.* – Fol. XX6 vacuum. – Fol. [*] 1–[*] 10: *Inventarium libri tertii.*

[IV.] Fol. a1r: Gabriel in quartum librum Sententiarum. – Fol. a2ra, lin. 1–3: Collectorium quarti Sententiarum egregii viri magistri Gabrielis Biel sacrae theologiae licentiatu incipit feliciter. *Sequitur Prooemium libri IV.* – Fol. kk6 *indiligentia typothetae vacuum.* – Fol. ll5rb, lin. 21–25: *Sequitur summarium seu index contentorum in hoc quarti Sententiarum Collectorio prout idipsum Collector operis huius sine ordine alphabetico edidit et suis voluminibus annotavit.* *Infra signum bibliopolae Friderici Meynberger.* – Fol. ll5v et 6r–v vacua. – Fol. [1] 1–3s: *Index libri quarti.* – Fol. 3gr: *Libri IV Sententiarum Petri Lombardi conspectus materiae et structurae schematicus.* – Fol. 3gv vacuum.

Cuius editionis exemplaria e.g. exstant in:

Bambergae StB (Inc. typ. B VIII, 11 [lib. I. II]),
 Francoforti ad Moenum StUB (Q 15/120 [lib. I. II]),
 Gissae (Gießen) UB (Ink. V 36430. 36440),
 Mogunti (Mainz) StB (Ink. 2035. 2304 [lib. I. II]; Ink. 1770. 2038. 2429 [lib. III]),
 Paderbornae Erzbischöfl. Akad. Bibl. (Th 1419a [lib. I. II]),
 Ratisbonae (Regensburg) StB (2° Inc. 172),
 Stuttgartiae LB (Theol. fol. 198),
 Tubingae UB (Gb 478 Fol.).

2. Basileae, Iacobus de Pfortzen, 1508 (Siglum: B)²⁰.

⁴ In fol.; typi Gotici; binis columnis sexagenarum quaternarum linearum; tituli supra columnas et in marginibus.

Sign.: [I.] Aa–Dd^{8/6}Ee–Ss⁸Tt–Tt¹⁰ (122 folia)

[II.] aa–aa⁸bb–pp⁶qq–qq⁸rr–rr¹⁰ (110 folia)

[III.] A–A⁸B–Q⁶R–R⁸ [*]–[*]¹⁰ (116 folia)

[IV.] a–b⁸c–l⁶m–m⁸n–s⁶t–t⁸u–z⁶A–B⁶C–C¹⁰I–I⁶2–2⁸ (168 folia)

[I.] Fol. Aa1r: *Inventarium generale breve et succinctum contentorum in quattuor Collectoriiis Gabrielis.* – Fol. Aa2r–Bb6r: *Inventarium generale.* – Fol. Cc1r: *Gabriel super primo Sententiarum.* – Fol. Cc2r–v: *Paraenesis H. Bebelii; Apostrophe; Praefatio W. Steinbach.* – Fol. Cc3ra, lin. 1–8: *Epitoma pariter et Collectorium ...²¹* et elucidatum. *Deinde Praefatio Gabrielis Biel.* – Fol. Ss5vb, lin. 25–29: *Explicit Epitoma primi Scripti ... benemerito in Basiliensi gymnasio per magistrum Iacobum de Pfortzen impressum.* *Infra conspectus brevis Gabrielis Biel de materia et structura libri I Sententiarum.* – Fol. Ss6r–Tt9v: *Inventarium libri primi.* – Fol. Tt10r: *Conspectus schematicus.*

[II.] Fol. aa1r: *Gabriel in secundum librum Sententiarum.* – Fol. aa2ra, lin. 1ss: *Abbreviaturus dogmata...* – Fol. qq8rb, lin. 14s: *Explicit Collectorium resolutissimi viri Gabrielis Biel sacrae theologiae licentiatu super secundo Sententiarum.* – Fol. rr1r–9r: *Inventarium libri secundi.* – Fol. rr9v–10r: *Conspectus schematicus.*

²⁰ Panzer VI, 184; Catalogue général XIII, 38; Index Aureliensis p. I tom. 4, 223.

²¹ Hic et in sequentibus illa revocantur punctis, quae quoque loco de T annotantur.

- [III.] *Fol. A1r*: Gabriel in tertium librum Sententiarum. – *Fol. A2ra, lin. 1–3*: Collectorium tertii Sententiarum ... licentiati. – *Fol. R7rb, lin. 54–58*: Explicit Collectorium et Epitoma tertii ... profundissimo: In Basiliensi gymnasio per magistrum Iacobum de Pfortzen impressum. – *Fol. R7v–8r*: *Conspectus schematicus*. – *Fol. [*] 1r–9v*: *Inventarium libri tertii*.
- [IV.] *Fol. a1r*: Gabriel in quartum librum Sententiarum. – *Fol. a2ra, lin. 1–3*: Collectorium quarti Sententiarum ... incipit feliciter. – *Fol. A9vb, lin. 46–53*: Sequitur ... annotavit. Collectorium in quattuor libros Sententiarum egregii viri Gabrielis Biel sacrae theologiae licentiati finit feliciter, a magistro Iacobo de Pfortzen anno dominicae incarnationis MDVIII Basileae impressum. – *Fol. A10r*: *Conspectus schematicus*. – *Fol. 1₁–2₈*: *Inventarium libri quarti*.

Haec editio, ut nobis communicavit Deutsche Staatsbibliothek Berlin, in his bibliothecis praeter alias quasdam asservatur:

Friburgi Brisgoviae UB (K 4329 f),
 Fuldae LB (2° Theol. Dc 3/84),
 Heidelbergae UB (Q 1639),
 Monaci (München) UB (2 Theol. 564).

Haec editio anno 1968 in aedibus Minerva, Francoforti ad Moenum, photo-mechanice reproducta est.

3. Basileae, Iacobus de Pfortzen, 1512 (Siglum: B²)²²).

In fol.; typi Gotici; binis columnis sexagenarum quaternarum linearum; tituli supra columnas et in marginibus.

- Sign.: [I.] Aa–Dd^{8/6}Ee–Ss⁶Tt–Tt¹⁰ (122 folia)
 [II.] aa–aa⁸bb–pp⁶qq–qq⁸rr–rr¹⁰ (110 folia)
 [III.] A–A⁸B–Q⁶R–R⁸ [*]–[*]¹⁰ (116 folia)
 [IV.] a–b⁸c–l⁶m–m⁸n–s⁶t–t⁸u–z⁶A–B⁶C–C¹⁰I–I⁶2–2⁸ (176 folia)

- [I.] *Fol. Aa1r*: Inventarium generale breve et succinctum contentorum in quattuor Collectoriis Gabrielis. – *Fol. Aa2r–Bb6r*: *Inventarium generale*. – *Fol. Cc1r*: Gabriel super primo Sententiarum. – *Fol. Cc2r–v*: *Paraenesis H. Bebelii*; *Apostrophe*; *Praefatio W. Steinbach*. – *Fol. Cc3ra, lin. 1–8*: Epitoma pariter et Collectorium ... et elucidatum. *Deinde Praefatio Gabrielis Biel*. – *Fol. Ss5vb, lin. 26–30*: Explicit Epitoma primi Scripti ... benemerito in Basiliensi gymnasio per magistrum Iacobum de Pfortzen impressum. *Infra conspectus brevis Gabrielis Biel de materia et structura libri I Sententiarum*. – *Fol. Ss6r–Tt9v*: *Inventarium libri primi*. – *Fol. Tt10r*: *Conspectus schematicus*.
- [II.] *Fol. aa1r*: Gabriel in secundum librum Sententiarum. – *Fol. aa2ra*: Abbreviatus dogmata ... – *Fol. qq8rb, lin. 14s*: Explicit Collectorium resolutissimi viri Gabrielis Biel sacrae theologiae licentiati super secundo Sententiarum. – *Fol. rr1r–9r*: *Inventarium libri secundi*. – *Fol. rr9v–10r*: *Conspectus schematicus*.
- [III.] *Fol. A1r*: Gabriel in tertium librum Sententiarum. – *Fol. A2ra, lin. 1ss*: Collectorium tertii Sententiarum ... licentiati. – *Fol. R7rb, lin. 48–52*: Explicit Collectorium et Epitoma ... profundissimo: In Basiliensi gymnasio per magistrum Iacobum de Pfortzen impressum. – *Fol. R7v–8r*: *Conspectus schematicus*. – *Fol. [*] 1–[*] 9v*: *Inventarium libri tertii*.
- [IV.] *Fol. a1r*: Gabriel in quartum librum Sententiarum. – *Fol. a2ra, lin. 1ss*: Collectorium quarti Sententiarum ... incipit feliciter. – *Fol. U9vb, lin. 50–57*: Sequitur ... annotavit. Collectorium in quattuor libros Sententiarum egregii viri

²²) Panzer VI, 188; British Museum General Catalogue of Printed Books XX, 227; Index Aureliensis, ib.

Gabrielis Biel sacrae theologiae licentiatii finit feliciter, a magistro Iacobo de Pfortzen anno dominicae incarnationis MDXII Basileae impressum. – *Fol. U10r: Conspectus schematicus.* – *Fol. 1_r–2_{8r}: Inventarium libri quarti.*

Exstat Stuttgardi LB (Theol. fol. 199). Praeterea, ut nobis communicavit Deutsche Staatsbibliothek Berlin, praesto est in his bibliothecis praeter alias quasdam:
Friburgi Brisgoviae UB (K 4329 h),
Heidelbergae UB (Q 1639),
Coloniae UB (GB IV 7966),
Mogunti (Mainz) StB (Ink. 1939. 2033),
Monaci (München) UB (2° Theol. 26).

4. Lugduni, Iohannes Cleyn, 1514 (Siglum: L)²³).

In fol.; typi Gotici; binis columnis septuagenarum linearum; tituli supra columnas et in marginibus; litterae initiales exornatae; folium tituli rubro colore.

Sign.: [Inventarium generale] +a–+a¹⁰ (10 folia)

[I.] a–a⁸b–o⁶p–p⁸ (94 folia)

[II.] aa–aa⁸bb–oo⁶+aa–+aa⁸ (94 folia)

[III.] A–A⁸B–P⁶+A–+A⁸ (100 folia)

[IV.] AA–AA⁸BB–ZZ⁸AAA–BBB⁸ (156 folia)

Fol. +ar: Inventarium seu Repertorium generale, tametsi compendiosum et succinctum, verumtamen valde utile atque necessarium, contentorum in quattuor Collectoriiis profundissimi ac diligentissimi theologi Gabrielis Biel, super quattuor libros Sententiarum (*rubro colore*). – *Fol. +a2r–10v: Inventarium generale.*

[I.] *Fol. a1r:* Gabriel super primo Sententiarum. – *Fol. a2r: Paraenesis H. Bebelii; Apostrophe; Praefatio W. Steinbach.* – *Fol. a3ra, lin. 1ss:* Epitoma pariter et Collectorium ... et elucidatum. – *Fol. o5vb, lin. 28–32:* Explicit Epitoma ... benemerito: in famatissimo Lugdunensi emporio arte et industria probi viri Iohannis Cleyn Alemanni impressum. *Infra conspectus brevis Gabrielis Biel de materia et structura libri I Sententiarum.* – *Fol. o6r–p7v: Inventarium libri primi.* – *Fol. p8v: Conspectus schematicus.*

[II.] *Fol. aa1r:* Gabriel in secundum librum Sententiarum. – *Fol. aa2ra, lin. 1ss:* Abbreviaturus dogmata... – *Fol. oo6vb, lin. 68s:* Explicit Collectorium resolutionum viri Gabrielis Biel sacrae theologiae licentiatii super secundo Sententiarum. – *Fol. +aa1r–7r: Inventarium libri secundi.* – *Fol. +aa7v–8r: Conspectus schematicus.*

[III.] *Fol. A1r:* Gabriel in tertium librum Sententiarum. – *Fol. A2ra, lin. 1–3:* Collectorium tertii Sententiarum ... licentiatii. – *Fol. P5rb, lin. 30–34:* Explicit Collectorium et Epitoma ... profundissimo: In famatissimo Lugdunensi emporio opera et industria probi viri Iohannis Cleyn Alemanni impressum. – *Fol. P5v–6r: Conspectus schematicus.* – *Fol. +A1r–7v: Inventarium libri tertii.*

[IV.] *Fol. AA1r:* Gabriel in quartum librum Sententiarum. – *Fol. AA2ra, lin. 1–3:* Collectorium quarti Sententiarum ... incipit feliciter. – *Fol. AAA4rb, lin. 42–53:* Collectorium in quattuor libros Sententiarum egregii viri Gabrielis Biel sacrae theologiae licentiatii finitur feliciter ab honesto viro Iohanne Cleyn Alemanno chalcographo in famatissimo Lugdunensi emporio impressum. Anno dominicae incarnationis MCCCC et XIII. Finitum autem in Augusto. Sequitur ... annotavit. – *Fol. AAA4v: Conspectus schematicus.* – *Fol. AAA5r–BBB7v: Inventarium libri quarti. In fine (fol. BBB7v):* Impressit hoc opus vir Iohannes Cleyn

²³) Panzer VII, 305; Catalogue général XIII, 38s; Index Aureliensis p. I tom. 4, 224.

Alemannus chalcographus et bibliopola in famatissimo Lugdunensi emporio. Anno dominicae incarnationis MCCCC et XIII. Extrema manus apposita fuit in Augusto. Unde regi saeculorum immortalis fit laus et honor. *Infra signum bibliopolae I. C.*

Exstat Friburgi Brigoviae UB (K 4329i) et Tubingae UB (Gb 479 Fol.). Ut nobis communicavit Deutsche Staatsbibliothek Berlin, praeterea praesto est in his bibliothecis praeter alias quasdam:

Berolini Dt. StB (Cw 1777),

Heidelbergae UB (liber I: alligatus ad Q 1638; liber II–IV: Q 1639),

Mogunti StB (Ink. 739. 1185. 1456),

Wittenbergae Evgl. Predigerseminar (UB fol. HTh 803).

b) Qua ratione genealogica hae quattuor editiones impressae cohaereant

1) De affinitate editionis B ad T

Editionem B praeter T ex manuscriptis quibusdam sumptam esse nullo modo argui potest; at nonnullis typhothetae erratis et falsis lectionibus, quas T habet quasque B conservavit, demonstratur B ex T pendere. Ecce exempla aliquot:

Praefatio Steinbach lin. 84: praeceptores

91: insperato

Praefatio Biel lin. 5: quo

Prol. q. 1 F 22: noscere

I d. 1 q. 1 A 21: deceptare

d. 2 q. 1 C 8: sed

q. 4 E 4: probata

q. 10 G 4: frequentibus

q. 11 A 7: huic

Nonnulla autem typhothetae errata, quae inveniuntur in T, B emendavit, ut:

Praefatio Steinbach lin. 35: in mundum] immundum T

Praefatio Biel lin. 3: in nobis] in notis T

Prol. q. 1 E 29: necessariarum] necessarium T

L 4: praemittit] permittit T

q. 2 E 16: medium] meritum T

I d. 1 q. 1 B 14: bibere] libere T

d. 5 q. 1 C 13: uti] ut T

q. 2 F 3: potentialitatem] potentialitatem T

d. 6 q. un. A 20: contingentiae] continentiae T

2) De affinitate editionis L ad T et ad editiones Basilienses

Editio impressa Lugduni 1514 non ex editione principe ipsa pendet, sed ex impressis Basiliensibus annorum vel 1508 vel 1512. Nullo etenim loco L et T contra B et B² consonant; atqui permultae lectiones et L et B et B² sunt communes. Exemplo sint hi loci:

Prol. q. 3 B 25: reale T] realiter BB²L

I d. 1 q. 1 B 20: terminum T] timorem BB²L

C 1: scilicet T] secundum BB²L

F 30: Sed T] Supra BB²L

K 17: tunc T] om. BB²L

L 11: proximi T] om. BB²L

- q. 2 D 25: eliciet T] eliceret BB²L
 q. 5 F 7: Spiritu Sancto T] Spiritus Sanctus BB²L
 q. 6 D 5: nult T] vult BB²L
 d. 2 q. 1 L 7: verum T] *om.* BB²L
 R 8: in tertio primae YT] in tertio modo primae BB²L
 q. 11 M 50: infert T] *om.* BB²L
 d. 7 q. 1 E 35: constituta T] *add.* BB²L: ex

Satis constat L editionem Tubingensem non contulisse, quippe cum exstent loci quidam, quos in B mendosos L parum intellexit ideoque false emendavit. Cf. e.g.:

- Praefatio Steinbach lin. 108: elimatum castigatumque T] elimatumque castiga-
 tum BB²; elimatum atque castigatum L
 I d. 2 q. 1 P 19: explicare et reserare T] explicate reservare BB²; ex-
 plicate reserare L
 q. 11 E 3: praemisso T] praemissa BB²; praemissae L
 d. 5 q. 1 I 39: ita T] illa BB²; illam L
 d. 8 q. 2 E 20: Haec suppositio patet Y] Haec patet TBB²; Hoc
 patet L
 d. 35 q. 1 A 13: Commentatorem T] communem BB²; communem
 opinionem L

Illorum vero erratorum, quae inveniuntur in T et recepta sunt in B (v. supra pag. XX tab. 1), quaedam non ab L, sed iam a B² emendata sunt (his locis: Praefatio Steinbach, lin. 84.91; I d. 1 q. 1 A 21; d. 2 q. 10 G 4; q. 11 A 7). Qua ex re conici potest L ex editione Basiliensi secunda pendere. Etenim inveniuntur errata aliquot in L, quae leguntur et in B²; e.g.:

- I d. 2 q. 11 B 5: Benson TB] Gerson B²L
 E 1: divina TB] *om.* B²L
 d. 5 q. 1 G 28: Nam TB] Non B²L
 d. 9 q. 1 C 17: subsumendo TB] sumendo B²L
 q. 2 C 5: ibi TB] *om.* B²L
 d. 11 q. 1 D 17: nonnumquam TB] numquam B²L
 q. 2 C 17: procedat XZTB] procedit B²L
 d. 14 q. 2 B 20: et TB] *om.* B²L
 d. 15 q. un. A 52: mitti (1) TB] mittit B²L
 d. 17 q. 2 A 28: non TB] *om.* B²L
 q. 3 E : *litt. E om.* TB; B²L *habet ad lin. 14*
 q. 4 A 4: praesuppono TB] suppono B²L
 C 16: sine adgeneratione TB] sive ad generationem B²L
 D 31: quando TB] quia B²L
 M 53: activitas TB] activitatis B²L
 d. 30 q. 4 A 13: ad minus TB] a divinis B²L
 H 5: non-vitalis TB] vitalis non B²L
 S 22: significari TB] significare B²L
 d. 35 q. 1 E 1: essentia TB] scientia B²L
 q. 6 A 14: notitiam TB] *add.* B²L: et
 d. 46 summ. Text. 5: cassari TB] causari B²L
 d. 48 summ. Text. 3: prima TB] *om.* B²L

L non ex B, sed ex B² pendere confirmatur etiam d. 35 q. 4 B 8, ubi B² erratum typothetae praebet contra T et B, quod L falso emendavit:

esse talia TB] esset alia B²; esse alia L

Maximam partem textus ille, quem L (scilicet ex B² sumptum) praebet, diligenter recensensus esse videtur. Namque multas lectiones falsas, quas B ex T receperat, emendavit (ex his, quas pag. XX tab. I indicavimus, locis, ab L emendati sunt: Praefatio Biel lin. 5; Prol. q. 1 F 22; I d. 2 q. 1 C 8; q. 4 E 4)²⁴⁾.

Alii loci, quibus L contra T et B vel solus vel consonante B² vel manuscriptis meliorem praebet textum:

- I d. 11 q. 2 B 4: intrinsecam XL] intrinsecus TBB²
- d. 17 q. 1 F 8: adhuc XZL] ad hoc TBB²
- q. 3 A 1: actui L] actu TBB²
- q. 4 I 19: augmentationem B²L] augmentatio TB
- d. 35 q. 4 D 16: in (2) XZB²L] *om.* TB
- d. 46 q. un. B 1: notandum XZL] modo TBB²

Ceterum locis aliquot L (consonante interdum B²) non solum contra T et B, sed etiam contra manuscripta textum praebet vel grammatica vel sensu meliorem, ut his exemplis docetur:

- Prol. q. 8 D 6: multorum L] multarum XZTBB²
- I d. 1 q. 3 F 49: lacte B²L] lac YTB

Omnibus locis illis, ubi Biel textus Scripturae sacrae, Iuris Canonici vel Augustini operum De Trinitate vel De civitate Dei non verbatim reddit, L verba fontis ipsius praebet et sic auctorem corrigit. Ecce exempla:

- I d. 1 q. 3 G 2: civitate L] Trinitate TB
- 5: delectata conquiescit TB] ipsis propter seipsa delectata conquiescit L
- d. 11 q. 1 A 6: Firmiter de sancta TB] Firmiter Extra De summa L
- d. 17 q. 1 H 17: intrare] introire L
- q. 3 D 6: operibus vestris] operi vestro L
- q. 4 G 11: sic] *add.* L: magis ac
- 13: ago] agere debemus etc. L
- d. 27 q. 2 A 27: nostra] ipsa L
- 31: Trinitate] *add.* L: c. 10
- 32: id] *add.* L: est | scimus] *add.* L: quod
- 34: neque (2)] nec L
- 35: cap. 13] cap. 12 L | sensum] sensus L
- 36: animus] *add.* L: humanus
- 37: quod quando] verum quando quod L
- 37/38: loquimur] *add.* L: sed verbum
- 38: originem] *add.* L: (alias cogitationem)

Harum igitur quattuor editionum textu Collectorii comparato compertum habemus post editionem principem textui omni nihil iam additum neque demptum esse, locos autem quosdam, qui in editione principe mendosi vel obscuri fuerant,

²⁴⁾ Neque tamen omisit L nova aliqua errata inserere; ecce exempla:

- d. 2 q. 10 M 2: illa TBB²] illam L
- d. 7 q. 1 G 6: procederetur TBB²] produceretur L
- d. 10 q. 1 C 26: sed TBB²] *om.* L
- d. 14 q. 1 E 30: dominatur XZTBB²] denominatur L
- d. 17 q. 3 F 14: eliciendi TBB²] eliciendum L
- G 7: possibilis TBB²] passibilis L
- d. 35 q. 4 A 3: quae TBB²] qui L
- d. 43 q. 2 A 1: impossibili XTBB²] impossibilia

mutatos emendatosque esse. Itaque editoribus illas primas, quae T secutae sunt, editiones respicere in textu constituendo visum est. Editionem Basiliensem secundam (B²) introspicere ideo non necesse erat, quia, quae in hac editione mutata sunt, maximam partem receptae sunt in L. Examinandi quidem singuli loci erant essentne mutati solum an re vera emendati²⁵).

c) *Ceterae editiones saeculi XVI*

5. Parisiis, Iohannes Bienayse et Iacobus Ferrebouc pro Iohanne Parvo, 1514²⁶).

In fol.; typi Gotici; binis columnis sexagenis quaternis lineis; tituli supra columnas et in marginibus; litterae initiales exornatae; folium tituli atro et rubro colore.

Sign.: [Inventarium generale] A-B⁶ (12 folia)

[I.] Cc-Ll⁸Mm-Mm⁶Nn-Pp⁸ (102 folia)

[II.] aa-nn⁸ (104 folia)

[III.] A-L⁸M-M¹⁰N-N⁸ (106 folia)

[IV.] a-q⁸r-s⁶t-t⁸u-u¹⁰x-y⁶ (170 folia)

Fol. A1r: Inventarium seu repertorium generale, tametsi compendiosum et succinctum, verumtamen valde utile atque necessarium contentorum in quattuor Collectoriiis profundissimi ac diligentissimi theologi Gabrielis Biel, super quattuor libros Sententiarum. *Titulus exornatus figuris lineamentisque. Signum bibliopolae in folio tituli: E. et G. de Marnef*²⁷). – *Fol. A2r-B6r*: Inventarium generale.

[I.] *Fol. Cc1r*: Gabriel super primo Sententiarum. – *Fol. Cc2r-v*: *Paraenesis H. Bebelii; Apostrophe; Praefatio W. Steinbach*. – *Fol. Cc3ra*, lin. 1–8: Epitoma pariter et Collectorium ... et elucidatum. *Deinde Praefatio Gabrielis Biel*. – *Fol. Oo5vb*, lin. 47–50: Explicit Epitoma primi Scripti ... theologiae licentiatu benemerito. *Infra conspectus brevis Gabrielis Biel de materia et structura libri I Sententiarum*. – *Fol. Oo6r-Pp7v*: Inventarium libri primi. – *Fol. Pp8r*: Conspectus schematicus.

[II.] *Fol. aa1r*: Gabriel in secundum librum Sententiarum. – *Fol. aa2ra*, lin. 1ss: Abbreviaturus dogmata... – *Fol. mm6rb*, lin. 45s: Explicit Collectorium resolutionum viri Gabrielis Biel sacrae theologiae licentiatu super secundo Sententiarum. – *Fol. mm7r-nn7r*: Inventarium libri secundi. – *Fol. nn7v-8r*: Conspectus schematicus.

[III.] *Fol. A1r*: Gabriel in tertium librum Sententiarum. – *Fol. A2ra*, lin. 1ss: Collectorium tertii Sententiarum eximii viri magistri Gabrielis sacrae theologiae licentiatu. *Sequitur conspectus materiae libri III*. – *Fol. M9rb*, lin. 53–57: Explicit Collectorium et Epitoma ... profundissimo. In Parisiensi gymnasio, anno Domini millesimo quingentesimo decimoquarto. – *Fol. M9v-10r*: Conspectus schematicus. – *Fol. N1r-8r*: Inventarium libri tertii.

[IV.] *Fol. a1r*: Gabriel in quartum librum Sententiarum. – *Fol. a2ra*, lin. 1–3: Collectorium quarti Sententiarum ... incipit feliciter. *Deinde incipit prooemium libri IV*. – *Fol. v7vb*, lin. 9ss: Sequitur ... annotavit. Epitomatum seu Collectorii omnium ferme theologorum antiquorum et modernorum doctorum super quattuor libros Sententiarum magistri Gabrielis Biel adest clarissima dilucidatio, nunc primum ad debitam correctionis limam summo cum labore redacta ac pro

²⁵) V. infra pag. XXXIII s.

²⁶) Panzer VIII, 15; Catalogue général XIII, 39; Index Aureliensis (v. supra adn. 12), 224.

²⁷) Cf. H. W. Davies, *Devices of the Early Printers* (1457–1560), 1935, n. 209 pag. 598.

omnium studiosorum utilitate: sumptibus honestorum virorum Iohannis Parvi Parisiensis universitatis librarii iurati necnon vigilantissimorum impressorum Iohannis Bienayse et Iacobi Ferrebouc et impensis solertique eorum industria Parisius novissime impressa. Anno dominicae salutis millesimo quingentesimo decimoquarto, die vero XXI. mensis Februarii. – *Fol. v8r: Conspectus schematicus.* – *Fol. v9–10 vacuum.* – *Fol. x1r–y6v: Inventarium libri quarti.*

6. Lugduni, Iohannes Cleyn, 1519²⁸).

In fol.; typi Gotici; binis columnis.

Sign.: +a, a–p, aa–oo, +aa, A–P, +A, AA–ZZ, AAA–BBB.

Titulus exornatus figuris lineamentisque per ligna insculpta impressis. Signum typographi Ioh. Cleyn in folio tituli.

Repertorium generale et succinctum ... contentorum in quattuor Collectoriiis ... Gabrielis Biel super quattuor libros Sententiarum. – *In fine:* Impressit hoc opus vir Iohannes Clein Alemannus chalcographus et bibliopola in famatissimo Lugdunensi emporio, anno dominicae incarnationis MCCCCCXIX, die XXIII mensis Septemb.

7. Lugduni, Iacobus Myt pro Simone Vincentio, 1527²⁹).

In 4°; typi Gotici; binis columnis.

Sign.: a–b, a–n, aa–mm, +aa, A–N, +A, AA–YY.

Titulus exornatus figuris lineamentisque; signa bibliopolae Simonis Vincentii in folio tituli.

Titulis librorum II, III et IV inscriptus est annus 1526.

Colophones: [I.] Explicit Epitoma primi Scripti Guilelmi Occam, editum, elaboratum ab eximio viro magistro Gabriele Biel ex Spira, sacrae theologiae licentiatu benemerito. In famatissimo Lugdunensi emporio arte et industria probi viri Iacobi Myt impressum. – [II.] Explicit Collectorium resolutissimi viri Gabrielis Biel sacrae theologiae licentiatu super secundo Sententiarum. – [III.] Explicit Collectorium resolutissimi viri Gabrielis Biel sacrae theologiae licentiatu super tertio Sententiarum. – [IV.] Collectorium in quattuor libros Sententiarum egregii viri Gabrielis Biel sacrae theologiae licentiatu finit feliciter ab honesto viro Iacobo Myt chalcographo in famatissimo Lugdunensi emporio impressum. Anno Domini M.CCCCC.XXVII. – *[In fine:]* Impressum est hoc egregium opus in inclita civitate Lugdunensi per probum virum Iacobum Myt, sumptu notabilis viri Simonis Vincentii bibliopolae, anno a Christo nato MCCCCXXVII.

8. Lugduni, Ioh. Crespin pro I. Giunta, 1532³⁰).

In 4°; typi Gotici; signum bibliopolae I. Giunta in folio tituli.

Sign.: [Inventarium generale] aA–bB⁴ (12 folia)

[I.] a–n⁸ (104 folia)

[II.] aa–mm⁸nn⁴ (100 folia)

[III.] A–M⁸N⁴+A⁸ (108 folia)

[IV.] AA–XX⁸ (168 folia)

²⁸) Panzer VII, 325; Catalogue général XIII, 39; The National Union Catalogue LVII, 1969, 86; Index Aureliensis (v. supra adn. 12), 225. Haec atque sequentes editiones non in manibus nobis fuerunt; quae attulimus, ex indicibus bibliographicis, quos suo loco memoravimus, desumpta sunt.

²⁹) Panzer VII, 342; Catalogue général XIII, 39; The National Union Catalogue LVII, 1969, 86s; Index Aureliensis (v. supra adn. 12), 226.

³⁰) British Museum Catalogue XX, 227; The National Union Catalogue LVII, 87; Index Aureliensis (v. supra adn. 12), 227.

Repertorium generale et succinctum ... contentorum in quattuor Collectoriis ... Gabrielis Biel super quattuor libros Sententiarum. [I.–IV.] Gabriel Biel super primum (secundum, tertium, quartum) Sententiarum cum inventariis et adnotamentis marginalibus aliquot in locis nuper adiectis. – *Colophon in fine*: Excusum ... in inclita urbe Lugdunensi per ... Iohannem Crespin chalcographum. Anno publicae salutis 1532, die vero duodecima mensis Aprilis.

9. Brixiae, Vincentius Sabbius pro Thoma Bozola, 1574³¹).

In 4°; typi antiqui; folia titulorum signo bibliopolae exornata.

Tituli:

[I.] Commentarii doctissimi in IIII Sententiarum libros, magistri Gabrielis Biel, sacrae theologiae doctoris profundissimi, cum supplemento, quod desiderabatur, et etiam cum locupletissimis indicibus universali et in singulos libros, nunc in lucem restituti emendatiores quam antea, et postillis ornati. – *Infra*: *Signum bibliopolae*. – *Infra*: Brixiae, apud Thomam Bozola. M.D.LXXIII.

[III.–IV.] Commentarius in secundum (tertium, quartum) librum Sententiarum magistri Gabrielis Biel theologi licentiati profundissimi cum suo indice. – *Infra*: *Signa bibliopolae*. – *Infra*: Brixiae apud Thomam Bozola. M.D.LXXIII.

[V.] Supplementum commentarii magistri Gabrielis Biel in quartum librum Sententiarum, per doct. Wendelinum Stambachium [sic!] Burzbachensem, eiusdem, dum viveret, auditorem³²); multo studio, magnoque iudicio collectum, et in florentissimo Tubingensi Musaeo praelectum atque disputatum. Nunc denuo in lucem restitutum, diligenter emendatum et postillis ornatum. Cum suo indice locupletissimo. – *Infra*: *Signum bibliopolae*. – *Infra*: Brixiae apud Thomam Bozola. M.D.LXXIII.

Colophon: Impressum Brixiae apud Vincentium Sabbium. Expensis Thomae Bozolae ad signum Griffi. 1574.

Asservatur Aaraviae in Helvetia (Aarau), in bibliotheca cantonali.

(10.) Editio quaedam alia Basiliensis, facta anno 1588, apud Moser³³) notatur; quod complures docti ab eo receperunt. Nobis quamvis multa requirentibus neque contigit certa quaedam testimonia neque exemplaria ipsa huius editionis invenire.

B. Editiones particulares huius saeculi

1. Guillelmi Ockham Quaestio prima principalis Prologi in primum librum Sententiarum cum interpretatione Gabrielis Biel, quam ad fidem codicum restituit P. Philotheus Böhner O.F.M. (Textuum Guillelmi Ockham fasc. I), 1939.

Siglum: Bö.

Continet: Prolog. q. 1.

2. Gabrielis Biel Quaestiones de iustificatione, quas edidit Carolus Feckes (Opuscula et textus, ser. schol., fasc. IV), 1929.

Siglum: F.

Continet: I d. 17 Summarium Textus,

³¹) Catalogue général XIII, 40; The National Union Catalogue LVII, 87; Index Aureliensis (v. supra adn. 12), 228.

³²) De supplemento Wendelini Steinbach in librum quartum Collectorii cf. introductionem in vol. IV nostrae editionis.

³³) Moser (cf. supra adn. 4), ib.

- q. 1 et 2;
 II d. 27 q. un. a. 1 not. 1 A (initium),
 a. 2 concl. 2 H (textus conclusionis), concl. 4 K,
 a. 3 dub. 4 O;
 d. 28 q. un. A–N (excepto partim C);
 III d. 27 q. un. a. 3 dub. 2 Q–R;
 IV d. 14 q. 1 a. 1 not. 2 E–H.
 Utraque editio ex editione principe sumpta est.

*C. Libri I manuscripta textum nondum perfectum continentia*³⁴⁾

Libri I Collectorii haec praesto sunt manuscripta³⁵⁾:

1. Tubingae, UB, Mc 194 (saec. XV; unde provenierit ignoratur)³⁶⁾, fol. 1–97 v:
 Gabriel Biel, Abbreviata Ockam primi Sententiarum.

Siglum: X.

Codex chartaceus, rubro colore ornatus. 7 seniones, 1 septenio tantum 13 folia complectens.

Foliorum mensura: altitudo 21,5 cm; latitudo 15,5 cm.

Textus mensura: altitudo 16,0–16,5 cm; latitudo 9,5–10,0 cm.

Folia 10r (finis Prologi) et 43v ad tertiam partem scriptis completa, folia 73v (finis dist. 29) et 97v ad dimidium tantum. Numerorum notae foliis totius voluminis non nisi multo recentiores inscriptae. In initio tertii senionis duo folia transposita sunt indiligentia; quod notatur in fine fol. 36v rubro colore his verbis: »Hic est transpositio duorum foliorum sequentium«; folia 37r, 38r et 39r litteris b, a et c signata sunt rubro colore, quemadmodum recte sequantur.

Inc.: In prologo quaerit de tribus principaliter. Primo de theologia in se; in ordine ad unitatem; in ordine ad obiectum. Circa primum investigat: Qualis notitia sit theologia, an scientia vel alia.

Expl.: siquidem negatio est in re nihil, et ita non volitum est, neque a Deo, cuius voluntas recta semper permanet in saecula saeculorum. Amen.

Abbreviata primi scripti Sententiarum Guilelmi Ockam, extracta et elaborata per venerabilem magistrum Gabrielem etc., sacrae theologiae licentiatum, 1486, tunc temporum almae universitatis Tuwingensis rectorem.

2. Tubingae, UB, Mc 194, fol. 98r–138v: [Gabriel Biel, In Sent. Prol. q. 1 – I dist. 9 q. 1].

Siglum: Y.

Chartae species, foliorum mensura et textus eadem est quae in X. Y e tribus senionibus constat et uno quinione, cuius prima quinque folia litteris completa

³⁴⁾ De manuscriptis librorum II–IV in posterioribus editionis nostrae voluminibus referetur.

³⁵⁾ Cf. Stegmüller, 312–316; W. Werbeck, Handschriften zum I. Buch von Gabriel Biels Collectorium (in: Geist und Geschichte der Reformation. Festgabe H. Rückert [AKG 38], 1966, 68–85); M. Elze, Handschriften von Werken Gabriel Biels aus seinem Nachlaß in der Gießener Universitätsbibliothek (ZKG 81, 1970, 70–91).

³⁶⁾ Volumen totum est descriptum apud Stegmüller, 312–314.

sunt, cetera autem, scilicet vacua, evulsa (ut cognoscitur ex reliquiis quibusdam in angulo voluminis), postquam addita sunt tegumenta. Fol. 117v partim est vacuum, quia in fol. 118r sequitur figura quaedam, qua distinctio indistinctioque intra Trinitatem demonstretur additis interpretamentis quibusdam. In fol. 130r et 133v senae lineae vacuae; fol. 128v et 129r omnino vacua.

Inc.: Venerabilis Guilelmus Ockam Anglicus scripto suo super primum Sententiarum prologum praemittit. In quo de tribus principaliter quaerit, scilicet de theologia in se; in ordine ad unitatem; in ordine ad obiectum. Circa primum investigat: Qualis notitia sit theologia, an scientia, an alia.

Expl.: Sic producere notitiam genitam sui perfectivam (quo modo noster intellectus producit) imperfectionem importat. Et ita patet multipliciter quod ratio ista Scoti nihil probat, neque aliae, ut satis patet per auctorem.

3. Gissae, UB, Ms. 756 (saec. XV; liber capituli S. Marci, Butzbach), fol. 87r usque ad 165r: Gabriel Biel, Abbreviata Ockam I Sententiarum³⁷).

Siglum: Z.

Codex chartaceus, rubro colore ornatus. Septies decies folia compluria complicata (nec tamen totidem semper), quorum primum quodque infima parte a-r litteris notatum est ab ipso scriptore; quorum tamen signorum cum margine ressecando abscisa sunt aliquot. Foliorum complicatorum ordines octo, qui sequuntur fol. 81r, aliquando propria signa habuisse videntur; etenim in foliis 93–98 et 105–107 in infimae paginae (rectae) dextera parte inveniuntur custodes b 1–6 vel c 1–3.

Foliorum mensura: Altitudo 21,7 cm; latitudo 16,5 cm.

Textus mensura: Altitudo 15,5–16,5 cm; latitudo 10,5–11,0 cm.

Fol. 109v (in fine dist. 3 q. 8) septem modo lineas habet; deinde annotatur: »Nihil deficit.« Cetera folia litteris completa sunt.

Inc.: In Prologo quaerit de tribus principaliter: primo de theologia in se, secundo in ordine ad unitatem, tertio in ordine ad obiectum. Circa primum investigat, qualis notitia sit theologia, an scientia vel alia.

Expl.: siquidem negatio est in re nihil, et ita non volitum neque a Deo, cuius voluntas recta semper permanet in saecula saeculorum. Amen.

a) De his, quae manuscripta perscripserint, manibus

Manuscripta X et Y his, quae Tubingae in Bibliotheca Universitatis asservantur, Wendelini Steinbach autographis conferentes³⁸) cognovimus manuscripta X et Y maximam partem a Wendelino Steinbach scripta esse. Ab aliis manibus haec solum sunt scripta: fol. 25r (ab infima parte) – 36v (quod est totus fere senio secundus), fol. 56v–60v (id est novem paginae ultimae senionis quinti), fol. 98r–106v (id est q. 1 Prologi in Y) necnon fol. 122v–123v. Fol. 25r–36v et 122v–123v ab eadem manu scripta esse videntur. Wendelini Steinbach manus lineas singulas minus

³⁷) Ioh. Val. Adrian, Catalogus codicum manuscriptorum bibliothecae academicae Gissensis, 1840, 227. Volumen totum est descriptum apud Werbeck, 70s.

³⁸) Ad hoc cf. Feld (v. supra adn. 1), 11s.

distantes habet; paginae etenim singulae ab eo scriptae 37–39 linearum sunt, a ceteris autem scriptae non plus quam 34.

Et in X et in Y modo saepius modo rarius correcturae, additamenta, interdum et maiora supplementa in margine superiore, inferiore, dextro et sinistro inveniuntur. Haec omnia, quae quibus locis textui inserenda signis certis indicatur, maximam partem a Wendelino Steinbach addita esse opinamur.

Qui scripserit manuscriptum Z, ignoratur. Priore quidem scripto opinatus est Werbeck³⁹⁾ Biel ipsum fuisse scriptorem; postea autem et ipse Werbeck cognovit et exquisivit Elze⁴⁰⁾ manuscriptum illud nullo modo autographon esse. Elze, quippe qui sermones a Biel sua manu scriptos, quos ille annis 1457–64 Moguntiaci habuit quique traduntur manuscriptis 820, 821, 822, 825, 827, 834, 838 Gissae in Bibliotheca Universitatis asservatis, secrevit a manuscriptis illis, quae non scripsit ille, non solum statuit manum Gabrielis Biel differre ab illa, quam invenimus in Z, verum cognovit etiam scriptorem hunc eundem esse, qui et scripserit manuscripta 826, 814 et fortasse 773 Bibliothecae Universitatis Gissensis⁴¹⁾.

b) Manuscripta singula quo anno sint scripta

Manuscriptum X anni 1486 esse ex subscriptione intelligi potest. Ceterum ante Kalendas Maias 1486 scriptum esse ex hoc apparet, quod Biel »tunc temporum almae universitatis Tuwingensis« rector appellatur; quo munere usque ad Kalendas Maias functus est⁴²⁾.

Nec Y nec Z indicant, quo tempore sint scripta. Quia autem in Y saepius mentio est facta Abbreviatorum »supra« praecedentium⁴³⁾, pro certo haberi potest scriptorem illum, qui scripsit Y, non solum generaliter textum aliquem cum X et Z congruentem, sed manuscriptum X ipsum revocasse; ex hoc Y paulo post X scriptum esse concludi potest.

Quoniam Z in dist. 44 q. un. (fol. 163 v) Tubingae mentionem fecit, maxime est probabile et hoc manuscriptum illis annis ortum esse, quibus Biel ordinarius theologiae Tubingensis fuerit (1484 usque ad circiter 1492)⁴⁴⁾.

c) Quae manuscriptis contineantur

Haec textus partes singulis manuscriptis continentur⁴⁵⁾:

³⁹⁾ Werbeck, 70. 71.

⁴⁰⁾ Elze, 70–91.

⁴¹⁾ Elze, 86. Refutatum inde argumentum illud, scripturam Gabrielis Biel mutatam esse in his 20 annis, qui erant inter manuscripta sermonum et Z.

⁴²⁾ Cf. H. Hermelink, Die Matrikeln der Universität Tübingen I, 1906, 59.

⁴³⁾ Fol. 107 v (ad Prol. q. 3–6): »Circa quaestionem 3 notentur, quae de abstractis in abbreviatis sunt notata. De q. 4, 5 et 6 quaere supra in abbreviatis.« Praeterea fol. 100r (Prol. q. 1). 114r (d. 2 q. 1). 119r (d. 2 q. 6).

⁴⁴⁾ Cf. Werbeck, 75.

⁴⁵⁾ Cf. et quae in apparatu I editionis nostrae composuimus.

Locus		X et Z	Y
Prol., Div. Text. Occam		lin. 3-10	lin. 3-12
Prol.	q. 1	A 1s.27-30; B 10-15.26-28; C 4-7; D 2.24-28; E 3-22; F 13-29; G 1s. 8-12; H 1-10; I (1-6.) 10s. 23s; K 1s.29-33; L 5-7.(21-32)	A-D 12.(24-32); E 23-50; H 13-37; I 7-26; K 1-20; L 1-13.21-38; M 6-68; Q (1-15.) 15-21; R-S
	q. 2	A 1.12-25; B 1-7	A 1.7-9; D 3-7; E-I
	q. 3	A 1s.10-12; B 1-13.(20-27); C-E	-
	q. 4	A.B 1-9; C	-
	q. 5	A-B	-
	q. 6	A-B	-
	q. 7	A-D	E-H
	q. 8	A 1; B. C 1-5; D 5-11; F 3-10; G-H	A 6-18
	q. 9	A-D. F-H. (I 1-14)	A 10-14; E
	q. 10	A 1.13-19; B-E. F 1-4	F 6-G 18
	q. 11	A 1s; C-G	A 5-13; B. H-M
	q. 12	A-E	(longe aliter)
I	d. 1	(A 8-20; B 1-20; E 36-41;) F 4-8. 14-23; (G 1-13;) I 1s; (L 3-25; M)	(longe aliter)
	q. 2	(A.) B 1s. 15-24; C 1-7; D 3-5. 10-13.48; E 1-3	-
	q. 3	A 1.5-7; B 1-8; C 1-21; (D 1-8); E 1-17	F
	q. 4	(B-C.) D 16-39	-
	q. 5	(A 3-B 15;) K	A-E. F 1-4
	q. 6	A-D	-
	d. 2	A 1-4.8s; C 10-D 7; E 20-29; F-K 15	E 1-18; L-N. Q-X
	q. 2	A. C	-
	q. 3	A. D. G	-
	q. 4	B 2-4.8-25; C	A
	q. 5	A-B	-
	q. 6	A-C	D-E
	q. 7	A-B	-
	q. 8	A-C	D-L
	q. 9	A-F	G-H
	q. 10	(A.) E-F	B-D. G
	q. 11	(A.B.) C.G-I	-
	d. 3	(A.) B.C 1-11	A 3-6
	q. 2	(A.) C-D. F	A 4-13; B.E.G-I
	q. 3	B-C. G-H	D-F
	q. 4	(B.) E-F	C. D. G-I
	q. 5	B-G	A
	q. 6	D-F	B-C
	q. 7	(A.) B. (C.D 1-9)	-
	q. 8	C-F	-
	q. 9	(A-E.) H-I	(D-E.) F
	q. 10	B. (C.) D. (F.) G	-
	d. 4	E-H. (K.) L. (M.) N	I
	q. 2	A-C	-

Locus		X et Z	Y
d. 5	q. 1	B. D 12-32; E	A. F-G
	q. 2	C-E	A-B
	q. 3	B. (D 15-26; H.) I	C-G
d. 6	q. un.	aliter; paucis modo consonans	-
d. 7	q. 1	A-G	-
	q. 2	A-C	-
	q. 3	C-D	-
d. 8	q. 1	aliter	(A.) B. C 1-6; D-H
	q. 2	A-D	E-G
	q. 3	A-C	-
	q. 4	A. B. D	-
	q. 5	A-B	-
	q. 6	A-B	-
	q. 7	A-C	D-G
d. 9	q. 1	A	B-E

Locus		X et Z	Locus		X et Z
d. 9	q. 2	A-D 4; (E. F.) G	d. 26	q. 1	(A-F.) G-H. K 1-9; L (transponuntur aliqua)
	q. 3	A 1-12; B-E. G 1-9; H		q. 2	A-D
d. 10	q. 1	I-K		q. 3	A-D
	q. 2	(A.) B. E 1-13	d. 27	q. 1	A-D
d. 11	q. 1	(A-B.) C		q. 2	(A-B.) F
	q. 2	A-D		q. 3	A-C. H-I 35; K 6-19
d. 12	q. 1	A. H-I. L	d. 28	q. un.	A-B. E 8-36
	q. 2	A-D	d. 29	q. un.	(A.) B. (C.) D (X trans- ponit aliqua)
	q. 3	A-B. (C)	d. 30	q. 1	A-D
d. 13	q. un.	(B 1-10;) C 17-21; D-F 18; G		q. 2	A-E
d. 14	q. 1	A-B. E-F		q. 3	A
	q. 2	A-C. F		q. 4	A-Y
d. 15	q. un.	A 1-29		q. 5	A-F
d. 16	q. un.	A 1-14; B. E-F 7	d. 31	q. un.	A 1. 15-26; B-F
d. 17	q. 1	A 1-12; B-C. E-G 38	d. 32	q. 1	A 1; B 1-10; D 15-30; E
	q. 2	A-B		q. 2	A 1; (B.) C-D
	q. 3	(B.) C	d. 33	q. un.	A 1. 18-21; B-C
	q. 4	A 12ss; B-C 18 (XZ prae- bent C in q. 8)	d. 34	q. un.	A
	q. 5	A-B	d. 35	q. 1	A 1. 10-19; B 1-9; C 16-23; D-E
	q. 6	A 1; B-D		q. 2	(A-C)
	q. 7	A-D		q. 3	A 1; B. (C-E.) F 16-32
	q. 8	A 1; B-C		q. 4	A-F
d. 18	q. un.	(A-C 4; D 1-12. 27-43; E)		q. 5	A 1; F. (G. I.) K. N-P 16; Q. T 38-46 (transponun- tur aliqua)
d. 19	q. 1	(A.) C-E		q. 6	A-D
	q. 2	A 1-20; B 1-4; C	d. 36	q. un.	A 1-6; C-I
d. 20	q. un.	(A-C.) D-E 7	d. 37	q. un.	A 1s. (13-18); B. (D 1-25); F 9-22; (G)
d. 21	q. un.	(A-C-D.) E	d. 38	q. un.	A 1-4; C 1-16; M 1-16. 36-N. P 9-15. 61-64 (transponuntur aliqua)
d. 22	q. un.	A-E			
d. 23	q. un.	A-E			
d. 24	q. 1	A-G 9			
	q. 2	A-B. D 16-E 9			
d. 25	q. un.	A-C 15; (D.) F. G 27-30 (transponuntur aliqua)			

Locus	X et Z	Locus	X et Z
d. 39 q.un.	A 1; B 1-5; E	d. 44 q.un.	A.B 17s; C-D. E 6-19
d. 40 q.un.	A 1s; C7-14; D-E	d. 45 q.un.	A-B
d. 41 q.un.	A.(B.) D-G	d. 46 q. 1	A-B 24; (C.) D 8-12
d. 42 q.un.	A 1; D 24-E	q. 2	A 1s; B
d. 43 q. 1	A 1; D 8-E 9	d. 47 q.un.	A-C
q. 2	A-B	d. 48 q.un.	A-B. C 12-18

d) Manuscripta qua ratione cum editione principe cohaereant cuiusque momenti sint ad ortum completionemque huius libri investigandum

Ex quo conspectu apparet manuscripta X et Z omnibus libri I quaestionibus Collectorii maximam textus partem praebere. Priorem ergo statum textus nondum plane perfecti indicant. Accurateque perscrutantes manuscripta haec, quibusnam locis differant inter se⁴⁶⁾ – quae quidem differentiae plerumque levioris sunt momenti –, intelleximus alterum ab altero non pendere, vero ab uno exemplari descripta esse. X fortasse ante Z descriptum est, continentur autem in eo mutata suppletaque, quae sunt addita, manuscripto Z iam finito. X ergo, ut erat perfectum, posteriorem textus elaborandi statum indicat libri I quam Z.

In manuscripto Y autem suppletur tantum compluribus locis textus in X praesens dumtaxat usque ad dist. 9 q. 1, quo loco manuscriptum interrumpitur. Sed ne haec quidem suppleta textum postremo perfectum adaequant, verum statum proveciorem textus demonstrant. Conferendo textum postremo editum Tubingae anno 1501 a Wendelino Steinbach his manuscriptis tribus perspicere licet, quomodo confectus paulatim atque perpolitus sit textus quaque ratione elaboraverit Biel opus suum. Docetur autem his ipsis Gabrielem Biel primo abbreviationem fecisse Scripti Guilelmi Occam, eamque, quantum conicere licet, in auditorum collegio retulisse⁴⁷⁾. Quae textus primordia deinde adhibitis et aliis auctoribus cumque sententiis illorum disputans gradatim auxit perfecitque⁴⁸⁾. Praeterea manuscriptis his demonstratur multis locis Gabrielem Biel transposuisse quaedam, aliis verbis expressisse alia, delevisse nonnulla aut rursus extendisse, revocavisse alios vel auctores vel locos Collectorii et non nisi in perscribendo et elaborando difficultates quasdam percepisse et solvisse⁴⁹⁾.

Exquirere nobis studentibus, quo tempore confectus sit liber I Collectorii, ex his omnibus compertum est illum neque anno circiter 1486 (quo tempore scripta sunt X et Z) neque illo tempore, cuius est Y, praesto fuisse perfectum omnimodis. At pro certo habemus Gabrielem Biel etiam proveciorem perficiendi operis statum assecutum, qui indicatur manuscripto Y, et sequentibus iam libris scribendis occupatum librum I commentari perrexisse.

⁴⁶⁾ Cf. Werbeck, 72-76.

⁴⁷⁾ Cf. et titulum operis: »...et partim ordinarie in theologorum scholis, partim in aedibus ab eodem lectum et elucidatum«.

⁴⁸⁾ Cf. Werbeck, 84.

⁴⁹⁾ Huius rei exempla inveniuntur apud Werbeck, 76-83.

Cum in editione nostra non indicetur, quibus locis folia manuscriptorum incipiant finiantur, accipe initia quaestionum ubi inveniuntur in manuscriptis:

Quaestio	X	Y	Z	Quaestio	X	Y	Z
Prol. q. 1	1 r	98 r	87 r	d. 7 q. 2	38 v	—	115 v
q. 2	2 r	106 v	88 r	q. 3	37 v	—	116 r
q. 3	2 v	(107 v)	88 v	d. 8 q. 1	39 r	134 r	116 v
q. 4	3 v	—	89 v	q. 2	39 r	135 v	116 v
q. 5	4 v	—	89 v	q. 3	40 r	—	117 v
q. 6	4 v	—	90 r	q. 4	40 v	—	117 v
q. 7	5 r	108 r	90 v	q. 5	41 r	—	118 r
q. 8	5 v	108 v	91 r	q. 6	41 v	—	118 v
q. 9	6 v	109 r	91 v	q. 7	41 v	136 v	118 v
q. 10	7 v	109 v	92 v	d. 9 q. 1	42 r	137 v	119 r
q. 11	8 v	109 v	93 v	q. 2	42 r	—	119 r
q. 12	9 v	111 r	94 v	q. 3	44 r	—	120 v
Conspectus materiae libri I	—	111 r	—	d. 10 q. 1	45 v	—	121 v
d. 1 q. 1	10 v	111 v	95 r	q. 2	46 r	—	122 r
q. 2	12 r	—	96 v	d. 11 q. 1	47 r	—	122 v
q. 3	12 v	111 v	97 r	q. 2	47 r	—	123 r
q. 4	13 r	—	97 v	d. 12 q. 1	48 r	—	123 v
q. 5	13 v	112 v	98 r	q. 2	49 r	—	124 v
q. 6	14 r	—	98 v	q. 3	49 v	—	125 r
d. 2 q. 1	15 r	114 r	99 r	d. 13 q.un.	50 r	—	125 v
q. 2	16 v	—	100 v	d. 14 q. 1	51 r	—	126 r
q. 3	17 r	—	101 r	q. 2	52 r	—	127 r
q. 4	17 v	119 r	101 v	d. 15 q.un.	53 r	—	127 v
q. 5	18 v	119 r	102 r	d. 16 q.un.	53 r	—	127 v
q. 6	18 v	119 r	102 v	d. 17 q. 1	53 v	—	128 r
q. 7	19 v	119 v	103 r	q. 2	54 v	—	128 v
q. 8	20 r	119 v	103 v	q. 3	55 v	—	129 r
q. 9	20 v	123 v	104 r	q. 4	56 r	—	129 v
q. 10	21 v	124 r	104 v	q. 5	56 v	—	130 r
q. 11	22 r	—	105 r	q. 6	57 r	—	130 v
d. 3 q. 1	23 v	124 v	106 r	q. 7	58 r	—	131 r
q. 2	23 v	124 v	106 v	q. 8	59 r	—	132 r
q. 3	24 v	126 r	107 r	d. 18 q.un.	60 v	—	133 r
q. 4	25 v	126 v	107 v	d. 19 q. 1	61 r	—	134 r
q. 5	26 r	127 r	108 r	q. 2	62 r	—	134 v
q. 6	27 r	—	108 v	d. 20 q.un.	62 v	—	134 v
q. 7	27 v	—	108 v	d. 21 q.un.	63 r	—	135 v
q. 8	28 r	—	109 r	d. 22 q.un.	64 r	—	136 r
q. 9	28 v	129 v	110 r	d. 23 q.un.	65 v	—	137 v
q. 10	30 r	—	110 v	d. 24 q. 1	66 r	—	138 r
d. 4 q. 1	31 r	130 r	111 r	q. 2	66 v	—	139 r
q. 2	32 v	130 r	112 r	d. 25 q.un.	67 r	—	139 v
d. 5 q. 1	33 r	130 v	112 v	d. 26 q. 1	68 r	—	140 r
q. 2	34 r	132 r	113 r	q. 2	69 r	—	141 r
q. 3	34 v	132 v	113 v	q. 3	70 r	—	141 v
d. 6 q.un.	35 v	—	114 r	d. 27 q. 1	70 v	—	142 r
d. 7 q. 1	36 v	—	114 v	q. 2	71 r	—	142 v
				q. 3	71 v	—	142 v
				d. 28 q.un.	72 v	—	143 v

Quaestio	X	Z	Quaestio	X	Z
d. 29 q. un.	73 r	144 r	d. 35 q. 6	88 r	157 r
d. 30 q. 1	74 r	144 v	d. 36 q. un.	88 v	157 v
q. 2	74 v	145 v	d. 37 q. un.	90 v	159 r
q. 3	75 v	146 r	d. 38 q. un.	91 r	159 r
q. 4	76 r	146 v	d. 39 q. un.	91 v	160 r
q. 5	81 v	151 v	d. 40 q. un.	92 r	160 r
d. 31 q. un.	82 r	152 v	d. 41 q. un.	92 v	160 v
d. 32 q. 1	83 r	153 r	d. 42 q. un.	94 r	162 r
q. 2	83 v	153 v	d. 43 q. 1	95 r	162 v
d. 33 q. un.	84 r	153 v	q. 2	95 r	163 r
d. 34 q. un.	84 r	154 r	d. 44 q. un.	95 v	163 r
d. 35 q. 1	84 v	154 r	d. 45 q. un.	96 r	163 v
q. 2	85 r	154 v	d. 46 q. 1	96 r	163 v
q. 3	85 v	154 v	q. 2	96 v	164 r
q. 4	86 r	155 r	d. 47 q. un.	96 v	164 r
q. 5	87 r	156 r	d. 48 q. un.	97 r	164 v

III. QUA RATIONE FACTA SIT EDITIO HAEC

1. *Quomodo textus huius editionis constitutus sit*

Recensis omnibus, quae adhuc exstant tradita, cum intellexerimus neque editionem praesto esse, quam auctor noster imprimendam curaverit, neque manuscriptum nobis esse notum textum completum continens vel ex quo textus impressus sit tractus⁵⁰⁾, necessario editionem principem T in textu constituendo maxime secuti sumus, quippe quae vetustissimum Gabrielique Biel proximum statum textus completi praebet. Qui textus editionis T omnis collatus est cum manuscriptis X, Y et Z necnon qui editionibus impressis B et L, quia B prima editio impressa est post T et a B ipso pendent, quae deinde sunt impressae, L vero ex ceteris editionibus impressis potissimum T et B correxit et emendavit, quae aperte erant errata⁵¹⁾. Errata aliquot, quae inveniuntur in T quaeque quin indiligentia typothetae sint facta dubium non est, interdum a B iam correcta in apparatu I – silentio scilicet emendata – praetermisimus⁵²⁾. Ceterum non praebuimus textum a T differentem nisi locis illis, ubi vel manuscripta vel B vel L – consonantes omnino vel singula singulis – textum habent, quem ratione sensus et rei rectum vel probabiliorem putandum arbitrati sumus; quae singuli testes vel manu scripti vel impressi praebent, suo loco in apparatu I notavimus. Aliquoties autem ratione intelligendi permoti vel textu fontis ipso, ex quo Biel hauserit, ne his quidem

⁵⁰⁾ V. supra pag. XIV.

⁵¹⁾ V. supra pag. XXII.

⁵²⁾ Exempla:

Praefatio Biel lin. 14: doctrinae] docrinae T
55: orthodoxi] arthodoxi T

Prol. q. 1 E 34: collectivum] collectivum T
q. 2 A 23: stricte] scricte T

locis retenti sumus, quin T corrigeremus, ubi neque manuscripta neque editiones impressae ascisci potuerunt⁵³). At quibus locis ceteri testes commodiorem modo facilioremve textum praebere videntur, T, lectionem scilicet difficiliorem, obtinuimus.

2. De orthographicis quibusdam et de interpunctione

Nostrorum temporum orthographia Latina uti, quippe cum editio quaeque critica textum planiorem redigere nec lectori obscurare debeat, maxime convenire est visum nobis, congruentibus scilicet cum editione Vaticana operum Scoti vel cum editione operum philosophicorum et theologicorum Guilelmi Occam. Explicandis etenim abbreviaturis ipsis, quae habentur in scriptis vel impressis saeculi XV et XVI, deletur magis quam conservatur paginae litteris completae quasi imago et figura. Retinuimus tamen modum scribendi iam usitatum (ut 'existere' et 'existentia'). Nomina sacra magnis litteris initialibus scripsimus (ut 'Deus', 'Dominus', 'Filius', 'Trinitas' etc.). Interpunctionem maximeque commata ita posuimus, ut sensus contextusque facile intelligeretur; quibusdam locis et aliter interpungi posse non ignoramus.

3. De rebus typographicis

Typographice textum ita instituere studuimus, ut eius structura et partes specie et forma ipsa quam optime intelligeretur. Et quia Biel aliorum quorundam, quae scripta sunt medio aevo infimo (ut a Guilelmo Occam et Petro Alliaccensi), in Sententias commentariorum ordinem sectatus in tres articulos plerumque divisit quaestiones, quorum primo explanationes terminorum (»notabilia«), secundo responsio ad quaesitum (»conclusiones«), tertio quaestiunculae quaedam difficultatesque (»dubia«) tractatae sunt, constans sibi forma et ordo est, qui et in editionibus impressis indicatur quibusdam marginalibus. Quae marginalia capitulis singulis ut titulos supraposuimus et uncis angulatis [] significavimus; ubi vero nos supplevimus aliqua, uncis acutis < > inclusimus. Neque tamen unoquoque loco notavimus inventane sint marginalia illa in omnibus editionibus impressis an in duabus an in una sola; ceterum constantiae gratia semper scripsimus »Conclusio 1«, »Conclusio 2«, etsi in una vel duabus editionibus scriptum erat »1«, »2« etc. Praeterea ex editionibus partim desumentes marginalia, plerumque autem ultro fingentes longioribus tractatibus titulos breves inseruimus, quibus doceatur de rebus tractandis vel significetur de tractatus divisionibus (e.g. dist. 2 q. 1 dub. 3 Q-X).

⁵³) Exempla:

Prol. q. 1 C 23: extrinseci (Occ.)] extrinseca TBL

G 5: quod (Occ.)] pro TBL

N 63: praedicabilis] principalis TBL

O 5: unam] veram TBL

I d. 1 q. 1 A 15: dissuetudinem (Bonav.)] dissimilitudinem TBL

q. 5 D 23: secundum] sed YTBL

d. 2 q. 8 D 3: E 1, H 1: Circa] Contra YTBL

d. 5 q. 1 G 4: secundum] primum YTBL

Quorum titulorum verba, ubicumque potuimus, e textu ipso desumpsimus vel ipsi proxima effinximus. Postremo et intra articulos vel intra singulas partes eorum verba singula spatiis latioribus scribentes extulimus, quibus noscatur ordo formalis argumentandi. Id tamen omisimus, ubi ex ipsis titulis insertis, ut supra docuimus, ordo ille intelligi potest.

Textus intervalla quam plurima posuimus, ut initium novi argumenti vel divisionis significaremus.

Nomina auctorum citatorum, et eorum qui nominibus appellativis nominantur (ut est Apostolus, Auctor, Commentator, Philosophus; quidam, multi), litteris cursivis posuimus.

Quae verbatim citantur, dupliciter (» «) inclusimus, citata, quae intra citata occurrunt, simpliciter () . Uncis minoribus ad se invicem conversis (' ') inclusimus suppositiones materiales, id est verba pro voce vel pro scripto supponentia⁵⁴).

Iam in T et in sequentibus deinceps editionibus omnes quaestiones praeter argumentorum ordinem etiam alia ratione distinctae sunt positae in margine litteris alphabetico ordine, quae litterae in T neglegenter omissae interdum, in L plerumque suppletae adhuc addi solent citatis Collectorii locis in doctorum nostri temporis scriptis, easque non recepimus solum in editionem nostram, sed ab iis numeramus etiam lineas. Non ergo secundum paginas, sed secundum litteras has numerantur lineae. Quo facto facilius notare potuimus locos illos, quibus Biel alios operis sui locos revocat, in apparatu II, levavimusque laborem typothetae. Licebit praeterea textum Gabrielis Biel citare praeter librum quaestionemque indicata sola littera marginali numeroque lineae omisso numero voluminis et paginae editionis nostrae.

4. De apparatu I

In apparatu critico variae lectiones manuscriptorum X, Y et Z⁵⁵) et editionum T, B et L⁵⁶) notantur, quae sunt alicuius momenti. Neque tamen recepimus indiligenter errata manuscriptorum vel menda typographica editionum⁵⁷) neque verborum transpositionem, ubi sensus mutatus non est. Praetermisimus silentio etiam locos illos, ubi L textum sacrae Scripturae, Iuris Canonici vel ex operibus Augustini desumptum, quem Biel vel ex memoria vel fontem, ex quo hausit, sequendo citavit⁵⁸), textui Vulgatae vel textui genuino accomodavit.

Testes lectionum nonnisi a nostro textu differentium referuntur, ex quo concludere licet, qui testes textum nostrum praebeant. Quem textum omnino manuscripta complectantur, et supra est demonstratum in pag. XXIXss et ex apparatu intelligitur, quo textus manuscriptorum lacunae semper indicantur.

In q. 1-3 Prologi et in I d. 1 q. 1 et 2 textus manuscriptorum tantopere a textu editionum impressarum differt, ut praeferremus textum manuscriptorum in appendices I-III transferre.

⁵⁴) Cf. Occam, Summa Logicae I c. 64 (ed. Boehner, pag. 178, 39-44).

⁵⁵) V. supra pag. XXVIs.

⁵⁶) V. supra pag. XV-XVIII. XIXs. XXXIIIIs.

⁵⁷) V. supra pag. XXXIII cum adn. 52.

⁵⁸) V. supra pag. XXII.

Editiones impressae quibus usi sumus, quemadmodum inter se cohaereant, et manuscripta quantum conferant textui constituendo, supra (pag. XX ss. XXXI) paucis composuimus.

5. De apparatu II

Apparatu II, scilicet fontium et testimoniorum, id efficiatur, ut notentur loci illi, quos Biel ex suo ipsius opere allegat, inveniuntur praeterea et indicentur opera et scripta auctorum ab ipso citatorum; insuper conati sumus fontes, ex quibus hauserit, explorare etiam locis illis, ubi mentionem fecit earum vel omnino nullam vel tantum in contextu remotiore. Quae quod non omnibus locis consecuti sumus neque conata perfecimus ita, ut exoptabamus, gnarissimus quisque rerum talium neque mirabitur et excusabit. Ceterum iustis de causis credi potest peritorum in traditionibus singulis quasi concilium plura melioraque perfecturum fuisse.

Usque ad quem locum ex quoque fonte hauserit, intelliget lector ex lineis in apparatu indicatis. In verbatim citatis fontem significavimus nullo addito; his autem locis, quibus Biel liberius sequitur textum ascitum vel partim reddens verbatim, partim autem mutans suis ipsius verbis reddendo, vel similiter cogitata proferens, »cf.« praeposui. Haud sane omnes auctores, quos citat, suis ipsius oculis introspexit Biel, sed alterius cuiusdam utitur testimonio⁵⁹). Multa praeterea, quae citat, non ex scriptis his ipsis duxit, sed ex his fontibus, quibus usus est, et in quibus vel verbatim citata erant vel allusum erat de eis. Ubicumque talia animadvertimus, significavimus scribentes »cit.[atur] apud...« vel »alleg.[atur] apud...«.

Ne nimis extendamus amplitudinem voluminum, fontes citatos in apparatu redere omisimus etiam his locis, ubi Biel dissentit ab hac, quam citat, sententia, vel ubi eam non recte intelligit. Ceterum etiamsi fontes illos in apparatu posuissimus, ex his citatis ipsis vix vel inaccuratissime illustraretur, quantum debuerit Biel fontibus, quomodo his ipsis usus sit et quae fuerit eius facultas connectendi et amplificandi, qua proprio quodam arbitrio eum uti demonstraretur. Quemadmodum igitur annexa sint illa, quae scripsit Biel, his, quae recepit a praedecessoribus suis, ex his, quae in apparatu composuimus, colligat lector fontes ipsos suo quoque loco inspiciens.

6. Index locorum sacrae Scripturae et auctorum

Index locorum sacrae Scripturae et auctorum, qui a Gabriele Biel citantur, non ad singulos libros Sententiarum, sed ad opus totum perfectumque componetur et in supplemento editioni nostrae adiungendo publicabitur. Editionum illarum, quas in hoc volumine saepius adhibuimus, index infra additus est in pag. XXXVII ss.

⁵⁹) Ecce exempla aliquot: Adam Goddam, I d. 39 A 10; Algazel, I d. 30 q. 4 M 6; Ambrosius, I d. 37 F 24s; Avicenna, I d. 38 E 17ss; Gualterus Beaufon, I d. 2 q. 11 B 5; Guilelmus Antissiodorensis, I d. 39 A 8ss; Richardus Brinckel, I d. 1 q. 5 A 10; Robertus Eliphath, I d. 1 q. 5 A 10; Thomas Bradwardina, I d. 39 A 6s.

EDITIONES AUCTORUM ANTIQUI ET MEDII AEVI, QUAS ADHIBUIMUS

Praemittenda: Hic eas solum invenies editiones, quas saepius adhibuimus nec bibliographice in apparatu II perscripsimus. Non igitur pro indice fontium omnium haberi poterunt, quae infra enumerabimus. Indicem enim talem quattuor librorum Collectorii omnium in supplemento editionis nostrae publicare in animo nobis est. – Abbreviationes, quas post nomina auctorum uncis inclusas praebemus, eadem sunt, quas et in apparatu II adhibemus.

Adam Goddam

Super quattuor libros Sententiarum, Parisiis 1512¹⁾.

Aegidius Romanus (*Aegid. Rom.*)

Opus super primo libro Sententiarum, Venetiis 1492.

Alexander de Hales (*Alex.*)

Summa theologica ... studio et cura PP. Collegii S. Bonaventurae edita, 1924 usque ad 1948.

Alliac.[ensis] v. Petrus.

Ambrosius (*Ambros.*)

Opera, MPL 14–17; CSEL 79.

Anselmus Cantuariensis (*Anselm.*)

Opera, MPL 158–159.

Opera omnia, rec. F.S.Schmitt, 1946–1961 (reimpr. 1968).

Aristoteles (*Arist.*)

Opera, ed. Academia Borussica, rec. I. Bekker, 1831.

Aristotelis opera cum Averrois commentariis, Venetiis (Ed. Iuntina) 1562–1574 (numeros textuum [t.] et capitulorum pristinorum secundum hanc editionem notavimus).

(Ps.-)Augustinus (*Aug.*)

Opera, MPL 32–47; CChr 32 ss.

Averroes v. Aristoteles.

Avicenna

Metaphysica sive prima philosophia, Venetiis 1495 (reimpr. 1966).

Beda Venerabilis (*Beda*)

Opera, MPL 90–95; CChr 118 ss.

Bernardus Claravallensis (*Bern. Claravall.*)

Opera, MPL 182–185 bis.

Opera, rec. J. Leclercq, H. Rochais et alii, 1957 ss.

Biel, Gabriel (*Biel*)

Canonis Missae Expositio, ed. H. A. Oberman–W. J. Courtenay, 1963–1967.

¹⁾ Cf. Albert Lang, Heinrich Totting von Oyta. Ein Beitrag zur Entstehungsgeschichte der ersten deutschen Universitäten und zur Problemgeschichte der Spätscholastik (BGPhThMA 33, 4/5), 1937, 54–61.

Boethius (*Boeth.*)

Opera, MPL 63–64.

De consolatione philosophiae, CChr 94.

Bonaventura (*Bonav.*)

Opera theologica selecta. Editio minor, 1934–1949.

Corpus Christianorum (*CChr*)

Series Latina, 1953 ss.

Corpus Iuris Canonici (*RF*)

Editio Lipsiensis secunda, ed. Aem. Lud. Richter–Aem. Friedberg, 1879 (reimpr. 1959).

Corpus Scriptorum Ecclesiasticorum Latinorum (*CSEL*)

editum consilio et impensis Academiae Litterarum Caesariae Vindobonensis, 1866 ss.

Damasc.[enus] v. Iohannes.

Denzinger (*Denz.*)

Enchiridion Symbolorum, Definitionum et Declarationum de rebus fidei et morum, ed. H. Denzinger–A. Schönmetzer, 1965³³.

(Ps.-)Dionysius Areopagita (*Dionys.*)

Opera, MPG 3–4.

Dionysiaca. Recueil donnant l'ensemble des traductions latines des ouvrages attribués au Denys de l'Aréopage et synopse marquant la valeur de citations presque innombrables allant seules depuis trop longtemps, remises enfin dans leur contexte au moyen d'une nomenclature rendue d'un usage très facile, 1937.

Durandus de S. Porciano (*Dur. de S. Porc.*)

Super quattuor libros Sententiarum, Parisiis 1508.

Franciscus de Mayronis (*Franc. de Mayronis*)

In libros Sententiarum, Venetiis 1520 (reimpr. 1966).

Gerson, Iohannes (*Gerson*)

Opera, ed. L. E. Du Pin, 1706.

Œuvres complètes, ed. P. Glorieux, 1960 ss.

Godefredus de Fontibus (*Godefr. de Font.*)

Quodlibeta

I–IV ed. M. de Wulf–A. Pelzer (Les Philosophes du Moyen Age II), 1904.

V–VII ed. M. de Wulf–J. Hoffmans (Les Philosophes Belges III), 1914.

VIII–X ed. J. Hoffmans (Les Philosophes Belges IV), 1924. 1928. 1931.

XI–XIV ed. J. Hoffmans (Les Philosophes Belges V), 1932. 1935.

XV ed. D. O. Lottin (Les Philosophes Belges XIV), 1937.

Gregorius I. (*Greg. I.*)

Opera, MPL 75–79.

Gregorius Ariminensis (*Greg. Arim.*)

Gregorii Ariminensis O. E. S. A. Super Primum Et Secundum Sententiarum (Reprint of the 1522 Edition) (Franciscan Institute Publications, Text Series No. 7), 1955.

Guilelmus de Occam (*Occ.*)

Opera Plurima, Lugduni 1494–96 (reimpr. 1962) (huius editionis litteras marginales etiam pro illis partibus libri I Sententiarum notavimus, quae iam praesto sunt in editione Instituti Franciscani).

Opera Philosophica et Theologica cura Instituti Franciscani. Opera Theologica: Scriptum in Librum primum Sententiarum, ed. G. Gál et St. Brown, 1967 ss.

Quodlibeta septem una cum tractatu de sacramento altaris, Argentinae 1491 (reimpr. 1962).

Summa totius Logicae, Oxonii 1675.

Ed. Phil. Boehner (Franciscan Institute Publications, Text Series No. 2), 1951 ss.

Henricus Gandavensis (*Henr. Gandav.*)

Quodlibeta, Parisiis 1518 (reimpr. 1961).

Summae Quaestionum Ordinariarum. Reprint of the 1520 Edition (Franciscan Institute Publications, Text Series No. 5), 1953.

Henricus Totting de Oyta (*Oyta*)

Quaestiones Sententiarum, Ms Clm 14768²).

Hilarius (*Hil.*)

Opera, MPL 9–10.

(Ps.-) Hieronymus (*Hier.*)

Opera, MPL 22–30.

Holcot v. Robertus.

Iohannes Damascenus (*Damasc.*)

De fide orthodoxa, MPG 94.

De fide orthodoxa. Versions of Burgundio and Cerbanus, edited by E. M. Buytaert (Franciscan Institute Publications, Text Series No. 8), 1955.

Iohannes Duns Scotus (*Scot.*)

Opera Omnia, ed. L. Wadding, Lugduni 1639 (reimpr. 1968) (*Wadd.*)

Opera Omnia Studio et Cura Commissionis Scotisticae ad Fidem Codicum Edita, Civ. Vat. 1950 ss.

Lomb.[ardus] v. Petrus.

Marsilius Inghensis (*Marsil.*)

Quaestiones super quattuor libros Sententiarum, Argentinae 1501 (reimpr. 1966).

Migne, I. P., Patrologiae Cursus Completus

Series Latina (*MPL*), 1844–1855.

Series Graeca (*MPG*), 1857–1866.

Occ.[am] v. Guilelmus.

Oyta v. Henricus.

Petrus Alliacensis (*Alliac.*)

Quaestiones super libros Sententiarum, Argentinae 1490 (reimpr. 1968).

Petrus Aureoli (*Petr. Aureoli*)

Scriptum super primum Sententiarum, Romae 1596.

²) Cf. Lang, 63.

- Scriptum super Primum Sententiarum, ed. by E.M.Buytaert (Franciscan Institute Publications, Text Series No. 3), 1953 ss.
- Petrus Hispanus (*Petr. Hisp.*)
Summulae logicales, ed. I.M.Bocheński, 1947.
- Petrus Lombardus (*Lomb.*)
Opera, MPL 191–192.
Libri IV Sententiarum Studio et Cura P.P.Collegii S.Bonaventurae in lucem editi, 1916² (huius editionis nonnisi numeros paragraphorum [»n.«] notavimus).
- Richardus de Mediavilla (*Rich. de Mediav.*)
Super quattuor libros Sententiarum Petri Lombardi Quaestiones subtilissimae, Brixiae 1591 (reimpr. 1963).
- Richardus de Sancto Victore (*Rich. de S. Vict.*)
Opera, MPL 196.
- Robertus Holcot (*Holcot*)
In quattuor libros Sententiarum quaestiones. Determinationes quaestionum, Lugduni 1518 (reimpr. 1967).
- Scot.[us] v. Iohannes.
- Thomas de Aquino (*Thom.*)
Opera, Taurini (Marietti) 1948 ss.
Scriptum super Sententiis Magistri Petri Lombardi. Lib. I–II ed. P.Mandonnet, 1929; lib. III–IV d. 22 ed. M.F.Moos, 1933–1947.
- Thomas de Argentina (*Thom. de Argent.*)
Commentaria in IV libros Sententiarum, Venetiae 1564 (reimpr. 1965).

SIGLA EDITIONUM ET CODICUM MANUSCRIPTORUM

Editiones:

- B Basileae 1508 (v. supra pag. XVII s)
- B² Basileae 1512 (in introductione tantum; v. supra pag. XVIII s)
- Bö Editio Philothei Böhner (v. supra pag. XXV)
- F Editio Caroli Feckes (v. supra pag. XXV s)
- L Lugduni 1514 (v. supra pag. XIX s)
- T Tubingae 1501 (v. supra pag. XV ss)

Codices manuscripti:

- X Tubingae, UB, Mc 194 (v. supra pag. XXVI)
- Y Tubingae, UB, Mc 194 (v. supra pag. XXVI s)
- Z Gissae, UB, Ms. 756 (v. supra pag. XXVII)
- * post siglum codicis manuscripti significat primam manum, quae per secundam deleta vel emendata est

PARAENESIS HENRICI BEBELII IUSTINGENSIS
ad sacerdotes pro studio sacrarum litterarum et utilitate huius operis

- Disce sacros libros, Christo devote sacerdos,
Mystica sit fidei noscere cura tibi.
- 5 Pelle quae veterum decreta fidelia patrum
Admoneant fieri dogmaque christigenum,
Instruere ut possis populum, quo tramite pergens
Scandat in aeternas stelliferasque domos.
Pasce tuos agnos caelestis nectare dulci
- 10 Doctrinae, et fidei sana alimenta dato.
Nam si triste lupo stabulis disperserit agnos,
His comes accedes regna tremenda Stygis.
Disce sacros libros, Christo devote sacerdos,
Mystica sit fidei noscere cura tibi.
- 15 Nec, precor, admittas urentes pectora nummi
Detineant studium possideantque tuum,
Nummi, quos relevent potius per inania venti,
Quam perdant animam progeniemque Dei.
Disce sacros libros, Christo devote sacerdos,
- 20 Mystica sit fidei noscere cura tibi.
Sed fuge mortiferae Veneris mollissima castra,
Nec studium meretrix imperiosa regat.
Huius item comites fugias, periuria, rixas,
Ebrietasque procul cedat et omne nefas.
- 25 Disce sacros libros, Christo devote sacerdos,
Mystica sit fidei noscere cura tibi.
Nec te sollicitent summis in montibus ursi
Et vos silvestres ruricolaeque ferae.

[Apostrophe ad praesens opus]

- 30 Quid facies igitur? Divina volumina patrum
Sensaue pellegito, quae tenet iste liber.
Invenies etenim, quam sancta, salubria, docta
Effundat Gabriel dogmata rite tibi;
Quod si non surdus, patulas si adverteris aures
- 35 Atque frequens studiis invigilare velis,
Nec praeceps umquam facile es casurus in ullum
Errorem fidei haereticamque luem,
Et tibi subiectos sana ratione gubernes.

1/49 om. XYZ
1 iustingensis] instingensis T
2 utilitate] vilitate T

37 haereticamque] que haereticam-
que T

- Tandem quid fugias, quidve sequaris, habes.
40 Huic grates referas Gabrieli, lector amice,
Qui tibi tanta tulit, munera tanta dedit,
Ingenio numquam proprio confisus. At ille
Haud umquam laudis ambitiosus erat,
Composuit sed quae longis ambagibus essent,
45 Hincinde a doctis evigilata sophis,
Nullius offendens nomen, veneratus honore
Mirifico cunctos, qui docuere fidem.

Ex Tubingen, 9. Kalendas maias, anno 1501.

Telos

〈PRAEFATIO WENDELINI STEINBACH〉

Ad Collectorii huius lectores oratio soluta *Wendelini Steinbach*, sacrae theologiae professoris.

Admirantur (ni fallar) plurimi, quod tantillus ego aggrediendam mihi hanc provinciam destinaverim, ut lucubrationes sententiosas venerabilis et eximii magistri *Gabrielis Biel*, sacrae theologiae licentiati, ad communem studiosorum 5 profectum et oblectationem exire pro virili faciam. En, audet dicere quisquam, quia temere et sorte quadam aut arrogantiae cupiditate id fiat? Sed temeritatem ratione, sortem destinatione, arrogantiam fine iusto exterminare opportunum est pro digna *Collectoris* laude et iusta meiipsius defensione. Siquidem eius semper fuit iudicii, nulla in re magis elaborandum fore quam ut ab animi nobilitate per desi- 10 diam atque socordiam, a verae sapientiae gustu per infantem arrogantiam nullo pacto quis degeneret. Idque sibi potissimum tenuit, ut undecumque posset, verum animi cultum et multigenarum artium disciplinas compararet. Procul itaque et de ultimis finibus verae humilitatis fundamina habere curavit. Quae praecelsae honestatis specimen ac sanctimoniae puritatem praeferendo, profanas aurium 15 laudes pomposaeque vacationis scoriā in exterminium usque propulere. Horreri sibi fuit et inquietudini maximae, talismodi verborum phaleras pati, quae vanitatem afflant et caritatem lacerant: Honor suus proximorum salus. Invidiosum fortasse verbum, sed his compertum, qui eum intus et foris (ut vulgo dici solet) exploravere. Hinc divi non immemor *Gregorii* apostolici suos quos edidit libellos, 20 dum adhuc in humanis vitam duceret, verae humilitatis amore in lucem prodire vetuit, haud quia invidiae stimulis punctus fraternalis horrebat profectum, qui omnibus omnia fieri (cum *Apostolo*) cunctis posthabitis anhelō sitivit spiritu, quinpotius quia totus humilitati deditus suppellectilem propriam paenulam et lacernam iudicare non erubuit et in comparatione aliorum sua nil esse clamitavit, 25 exemplo praefati viri sanctissimi, qui Innocentio Africae praefecto scribens ait: Quod »expositionem sancti Iob vobis transmitti voluistis«, vestro studio congaudemus. »Sed si delicioso cupitis pabulo saginari«, vestri compatriotae *Augustini* »opuscula legite, et ad comparationem illius similaginis nostrum furfurem non quaeratis«.

Certe dixerim et alta mente repostum teneo, quam amaras, quam indignabundas ab eo verborum suscepi glebas, quamque totus stupui et tabens pallui, dum numquam satis pro meritis laudatam sacri canonis missae Expositionem, quam in nostro Tubingensi edidit gymnasium, tunc imperfectam prorsus, eo inscio et irrequisito, me in mundum destinasse ac impressoriae multiplicationi commendasse facto comperit. 35 Indignum censuit sese huiusce operis titulo decorari, eo quod de suis (ut inquit)

1/110 om. XYZ
16 vacationis] vocationis T

25 lacernam] laceram TBL
35 in mundum] immundum T

23 Cf. 1Cor 9, 22.
27/30 Greg. I Epist. X 37 (MPL 77, 1095 A).

36/38 Cf. Biel, Expos., Conclusio operis, lin. 13ss (IV, 184).

- nulla vel minima, sed quae a maioribus digesta comperit calamo designavit, errata
 (si qua sunt) ignorantiae propriae, bene dicta vero maioribus humili spiritu de-
 dicando. Sic quae egit magnalia quasi nulla pensavit, cum illustrium virorum et
 40 doctorum facta rationis trutina libravit. Opere didicit et sermone illud *Hieronymi*
 super Malachiam cap. 4: »Si quis doctus in lege potest alios erudire, non debet
 sibi attribuire,»sed primum gratias agat Deo«, a quo omnia, »deinde sacerdotibus
 ac magistris, a quibus doctus est«; alioquin penuria maledicetur. Si autem »largo-
 45 torem Deum« intellexerit et his, »per quos a Deo eruditus est, se humiliaverit et in
 horreum Dei cibos intulerit, id est scripturae alimenta populis ministraverit«,
 »mandabit Deus nubibus suis, ut pluant super eum imbrem«; increpabit etiam pro
 eo contrarias potestates. »Nec erit sterilis vinea in agro«, sed afferet ei iucundita-
 tem. Et tantam ex humilitatis merito consequetur beatitudinem, ut omnes gentes
 et cunctae per circuitum nationes dicant eum beatum atque in terra, id est doc-
 50 trina seu fertilitate doctrinae illius desiderent habitare. Haec ille. O iucundissimam
 psalterii cum cithara consonantiam, quam potens facti qualitas tollit ad astra!
 Sapienti sat dictum esse reor, salva pace omnium. Claret Deo teste et homine,
 quia sacrarum litterarum non minime gnarus, docturus in lege Domini, divino
 flumini maiorumque accuratae adinventio laudes dedit et gratias cecinit, quod
 55 cum paupercula vel saltem aliquid alimentum litterarii in Domini horreum ferre potuit.
 Eapropter mandavit Dominus nubibus suis, ut pluant super eum imbrem gratia-
 rum, quia habenti dabitur et abundabit. Cunctisque postergatis potestatibus
 contrariis tantam ex humilitatis merito nactus est benedictionem, ut cunctae per
 orbem nationes doctrinarum suarum imbre perfundi cupiant.
 60 Cum enim post retroactos labores etiam praefati canonis Epitoma, quod secum
 dulci ludens contemplationis susurrio iam grandaevus ediderat, sermologum
 quoque magnopere pensandum e suis ad populum Moguntinum et alibi declama-
 tionibus elaboratum chalcographorum effigiationi pro viribus ut potui adaptassem,
 quietis avidus et modicitatis meae non inscius statui ascellis manus condonare.
 65 Verum importune opportuneque lacessitus precumque non floccipendendarum
 instantia pressus, opportunum iudicavi iterum atque iterum (praeteritis posthabi-
 tis) rem arduam et difficilem nimis, fractis humeris expertaeque nullitati propriae
 impositam suscipere eiusque super Sententias Collectorium (ut ipsemet *Auctor*
 titulum praenotavit humilem) praemissis licet imperfectum adunare. Certe coram
 70 Deo dicere ausim: »Spiritus promptus est, caro autem infirma«, ut valetudinem ex
 retroactis laboribus vix redimam. Velle mihi adiacet, posse non invenio; labor
 ingens, virtus exigua. Itaque angustiis strictus, undique quid eligerem ignorabam.

39 sic] sic sic TBL

41/50 Hier., Comment. in Mal. 3, 7–12
 (MPL 25, 1571s vel 1648s; CChr
 76A, 936, 336–360); partim cit.
 apud Biel, ib. lin. 30ss (IV, 185).
 46 Cf. Ps 77, 23; Is 5, 6.
 47 Mal 3, 11.

48/50 Cf. Mal 3, 12.
 55 Cf. Mc 12, 41ss par.
 56 Cf. supra ad lin. 46.
 57 Cf. Mt 13, 12; 25, 29.
 70 Mt 26, 41.
 71 Cf. Rom 7, 18.

Expertus enim didici, quam operosas quamque giganteas res illae efflagitent vires. Hinc non ab re timere habui timore magno, ne sub onere iaceam, si pueriles humeros maiestati tantae subegero. E regione vero non minus vereri debui, si tam 75
 numerosas hominum suasioni repulsam darem, ne opus tantum multis elucubratum laboribus non visum, non abstersum, non castigatum, non consummatum, sed truncatum, sed mendosum, sed vitiatum, sed nullitati deditum aliorum industria in lucem prodeat. Ad cuius prohibitionem me *Collectori* (prout voluit) devovi sponsione debita. Adiuravit enim me en altera vice et supra praeteritorum non 80
 immemor, ne huiusce collecta sua impressioni tradam aut tradi consentiam, nisi per me visa et lecta iudicata fuerint ecclesiae non obesse, sed prodesse.

Credens itaque ego *Wendelinus Steinbach*, inter sacrae theologiae professores ac Tubingensis gymnasii ordinarios minimus, praeceptoris mei (cui perpetuo me devinxi officio) *Collectorium* resolutum et clarum, verborum schemate strictum, 85
 sed sententiarum pondere gravidum, complectens plurima paucis, ecclesiae fidelium non obesse, sed prodesse posse plurimum, post ea quae nunc amplectitur donaria plurima opulentissimasque sacrarum harum copias, statui, non temere, sed ex ratione, non casu, sed animi iusta destinatione, non arroganter, sed humiliter idipsum domus Dei gazophylacio pro fidei orthodoxae illustratione alacriter 90
 et absque rubore, sed non sine inspirato labore destinare. Comperiet lector *Collectorem* ipsum veluti apem argumentosam ita priscorum virorum illustrium alvearia sacrosancta perlustrasse, *Hugonis de Sancto Victore, Petri Lombardi, Alexandri, sanctorum Bonaventurae et Thomae, Richardi, Scoti, Durandi, Paludensis, Occam, Holcot, Gregorii, Adam, Oyta, Cameracensis* et aliorum, prout humana fert valetudo, 95
 ita inter novos et veteres theologos sese medium posuisse, quod nec illorum simplicem sprexit maiestatem nec horum magnificam horruerit subtilitatem. Hinc factum est, ut dum alteros imitari studuit, utriusque generis optima decerpserit. Est enim invenire apud singulos insigne aliquid et praecipuum, quod non sit commune ceteris. Nec potest ex omnibus sibi recte provinciam delegisse propriam, 100
 qui omnes prius familiariter et in saltu quodam non agnovit. Turpe quoque est theologo unius se toro maritasse, invisis aliis, qui et ipsi celso lucent ingenio.

Agere itaque oportet *Collectori* gratias ingentes pro eo quod sacrarum litterarum avidos suarum lucubrationum fecit participes, talium praesertim, in quibus et disputandi subtilitas et multiplex veri de tenebris eruta cognitio facile patet. 105
 Quorum alterum ingenii, alterum diligentiae laudem habet.

Vale itaque, lector, vale, et ei, cuius opera effectum est, ut *Gabrielem* habeas elimatum castigatumque (nisi chalcographus oberret), orationum vicissitudines redde.

Ex Tubingensi gymnasio, anno 1501.

110

84 praeceptoris] praeceptores TB
 91 inspirato] insperato TB
 108 elimatum castigatumque] elima-

tumque castigatum B; elimatum atque castigatum L

〈TITULUS OPERIS ET INDICATIO AUCTORIS〉

Epitoma pariter et Collectorium circa quattuor Sententiarum libros egregii viri magistri *Gabrielis Biel*, sacrae theologiae licentiatii benemeriti et sacrarum litterarum peritia admodum decorati, in almo et florigero Tubingensi gymnasio editum et partim ordinarie in theologorum scholis, partim in aedibus ab eodem lectum et
5 elucidatum.

〈PRAEFATIO GABRIELIS BIEL〉

Propositum nobis est atque intentio theologico vacare studio, quo divina aspirante gratia pervenire possimus ad sapidam Domini Dei nostri cognitionem, quae vera est sapientia et sapida scientia, quatenus crescente in nobis Dei cognitione, crescat et fervor divinae caritatis, quae sola nos (veluti »perfectionis vin-
5 culum«) Deo gratificat, perficit et unit. Et quoniam scriptura, qua ad cognoscendum Deum ducimur, latissima est, est denique dispendiosum, difficile et fere inutile, incipientes praesertim et in sacra theologia primogenitos infantes in mare tam magnum quam spatiosum mittere. Eapropter ad catholicae fidei exaltationem et studentium profectum magister *Petrus Lombardus*, Parisiensis episcopus, opus
10 utile velut apud argumentosa ex sanctorum patrum alveariis edidit, libros scilicet Sententiarum, in quibus ordine exquisito pariter et laudato theologica dogmata apposis testimoniis congegit et in unum redegit, ut opus non sit quaerenti librorum numerositatem evolvere, cui brevitatis collecta, quod quaerit, offert sine labore. Talismodi doctrinae ordinatae et ordini doctrinae debito poster
15 sacrarum litterarum amatores et magistri, veritatis exquisitores acutissimi, adhaesere et nunc temporum adhaerent et innituntur, quaestiones theologicas et nonnumquam alias scholastico more disputando circa ea, quae *Magister* in suo opere mirifico comportavit.

Verum quia variis viis et mediis etiam nonnumquam contrariis incedunt, etsi
20 ad eundem tendant et contendunt finem pervenire, necesse est et plurimum conducere experientia docet proficere volentem unam ex his eligere, ne tremulum et inscium viatorem hincinde vagabundum in nullo solidari magisque errare quam veritatis metam attingere contingat. Ideoque unius doctrinam nobis magis familiar
25 nihilominus sententias, dum opus visum fuerit, adducturi. Deo teste, cui omne cor patet, dicimus, quod nullum sane et catholice scribentem floccipendimus. Procul a nobis temeritas ista! Omnium dogmata veneramus, laudamus et amplificamus, eisque tamquam utiliter in Domini vinea laborantibus gratias habemus amplissimas et laudes immortales dicimus semper. Collectorii et abbreviationis nostrae

1/5 om. XYZ

3 nobis] notis T

5 qua] quo TB

1/57 om. XYZ

4/5 Cf. Col 3, 14.

tenor me verum dicere comprobabit. Pugnabimus siquidem in castris propriis, si 30
 forte ea ab impugnatoribus defendere valeamus, aliorum nullatenus fortalicia
 potenter invadendo. Neque tamen in hoc scholastico exercitio me tamquam
 magistrum praefero, sed doctrinalis socius itineris, aliis currentibus simul et ipse
 curro, regulam beati *Augustini* observaturus, cum inquit de seipso: »Non me pige-
 bit, sicubi haesito, quaerere, nec pudebit, sicubi erro, discere«, I De Trinitate cap. 2. 35
 Et sequitur cap. 3, quod ex corde cum eodem beato *Augustino*, theologorum
 maximo, dicimus: »Quisquis haec legit, ubi pariter certus est, pergat mecum; ubi
 pariter haesitat, quaerat mecum; ubi errorem suum cognoscit, redeat ad me; ubi
 meum, revocet me: ita ingrediamur simul caritatis viam tendentes ad eum, de quo
 dictum est: »Quaerite faciem eius semper.« Haec ille. 40

Cum ergo nostri propositi est dogmata et scripta venerabilis inceptoris *Guilelmi*
Occam Anglici, veritatis indagatoris acerrimi, circa quattuor Sententiarum libros
 abbreviare, tentabimus divino aspirante ductu circa Prologum et singulas distinc-
 tiones scholasticas movere quaestiones et, ubi praefatus *Doctor* scribit diffusius,
 suam sententiam et verba accurtare – et praesertim in primo, in quo profundius 45
 et latius quam in ceteris scriptis correspondenter ad singulas distinctiones qua-
 estiones movit et resolvit –, in aliis vero, ubi parum vel nihil scribit, aliorum
 doctorum sententias a dicti *Doctoris* principiis non deviantes, quantum potero, ex
 clarissimorum virorum alveariis in unum comportare. Hinc et laborem nostrum
 Collectorium pariter et Epitoma placuit nominare. Nonnumquam etiam recitabi- 50
 mus et dicemus aliqua, quae confesse suis principiis dici possunt, tametsi *Doctor*
 ipse oppositum sentire videatur, ut scholasticae palaestrae mos habet. Supposita
 in his omnibus theologica protestatione per me frequentius repetita; eapropter et
 meme et haec mea collecta et quaecumque sive docturus aut dicturus fuero,
 emendationi sanctae matris ecclesiae et cuiuslibet orthodoxi melius sentientis 55
 iudicio prorsus subiicio. »Corripiat me iustus in misericordia« et caritate fraterna;
 »oleum autem peccatoris non impinguet caput meum«!

34/35 Aug., De Trin. I c. 2 n. 4 (MPL
 42, 822; CChr 50, 32, 24s).

37/40 Aug. ib. c. 3 n. 5 (MPL 42, 822;

CChr 50, 32, 1–5).

40 Ps 104, 4.

56/57 Ps 140, 5.

⟨PROLOGUS⟩

- Istis sic utcumque pro nostra iusta et pia defensione pariter et rationabili excusatione praemissis, prologum, quem *Doctor* omnibus libris praemittit, accur-
tandum et abbreviandum assumimus. In quo de tribus principaliter quaerit,
scilicet de theologia in se, in ordine ad unitatem et in ordine ad obiectum. Circa
5 primum investigat, qualis notitia sit theologia, an scientia an alia. Circa secun-
dum, quia unitas scientiae ex unitate subiecti eius attenditur, quaerit de subiecto
theologiae. Circa tertium, quia obiectum, circa quod versatur, sicut cuiuslibet
alterius scientiae est praxis vel speculatio, quaerit, an theologia sit practica vel
speculativa.
10 Circa quodlibet horum plures movet quaestiones, quas tamen non omnes (dif-
fuse saltem) prosequamur, pro eo quod aliquae sunt pure logicae et in logica
solitae disputari. De multis pauca elicere et, ubi *Doctor* clarus est, ad eius dicta
remittere brevitatis amor suavit.

QUAESTIO PRIMA

A »Utrum sit possibile« intellectui »viatoris habere notitiam evidentem de veritati- bus« theologicis

- In illa quaestione *Auctor* primo declarat terminos; deinde quaerit de notitia
respectu Dei, qualis possit haberi ab intellectu creato; tertio respondet ad
5 quaestionem; quarto movet dubia et solvit.

[Articulus 1]

Circa primum describit tres terminos, scilicet intellectus viatoris, notitia
evidens, veritas theologica.

[Notabile 1]

- 10 Circa primum articulum notandum primo, quod viator est ille qui non est in

1/3	Istis ... assumimus] Y: Venerabilis Guilelmus Occam anglicus Scripto suo super primum Sententiarum Prologum praemittit	7/8	circa (2) ... scientiae] theologiae XZ
		10/13	quas ... suasit om. XZ
		10/11	diffuse saltem om. Y
1/3	Istis ... quo] In Prologo XZ	12/13	De ... suasit om. Y
6	unitate subiecti eius] subiecto XZ	A 3/27	In ... dicatur om. XZ
		3	notitia] add. Y: incomplexa
5	Cf. Occ., Prol. q. 1-8 (I, 1-225).	3/4	Cf. Occ. ib. N-PP (I, 15-49).
6/7	Cf. Occ. ib. q. 9 (I, 226-276).	4/5	Cf. Occ. ib. QQ (I, 49-51).
7/9	Cf. Occ. ib. q. 10-12 (I, 276-370).	5	Cf. Occ. ib. RR-CCC (I, 52-72).
A 1/2	Occ., Prol. q. 1 A (I, 3); cf. Al- liac., Prol. q. 1 (A).	7/8	Cf. Occ. ib. C (I, 5, 11-17); D/E (I, 5, 18-7, 3); F-M (I, 7, 4-15, 3).
3	Occ. ib. C-M (I, 5-15).		

termino, ad quem tendit. Sunt autem duo termini rationalis creaturae, scilicet beatitudo finalis et miseria finalis. Viator ergo est quisquis, qui neque beatus est neque finaliter damnatus. Supponit autem *Auctor*, quod notitia intuitiva Dei beatificat. Et ita patet definitio; quae solum datur de puro viatore, hoc est de viatore qui non est simul comprehensor, propter Christum qui comprehensor fuit 15 et viator. Christus autem semper habuit notitiam intuitivam deitatis secundum humanitatem, quia anima eius in instanti creationis fuit beata, ut patet in III dist. 13.

Si replicatur de Paulo in raptu, qui fuit viator, quia nondum in termino, et tamen habuit notitiam intuitivam Dei (vidit enim Deum sicut est nude sive per 20 essentiam, ut vult beatus *Augustinus* ad Paulinam in De videndo Deum): ad hoc potest dici uno modo, quod in instanti raptus Paulus non fuit viator, sed vere beatus, licet sua beatitudo non fuerat perseverans, quia post raptum rediit ad statum viatoris. Vel si hoc non placet, pro eo quod continuatio sive perpetuitas secundum *aliquos* est de ratione beatitudinis, dicendum quod Paulus etiam in 25 raptu fuit viator.

Et sic addendum erit descriptioni viatoris ly 'permanentem', ut sic dicatur: Viator est »qui non habet notitiam intuitivam deitatis« permanentem »sibi possibilem de potentia Dei ordinata. Per primum excluditur intellectus« beati Deum clare videntis; per secundum excluduntur damnati, quibus notitia intuitiva Dei non est 30 possibilis stante lege, secus de potentia absoluta.

Ex quibus patet quod dominus *Cameracensis* male notat *Auctorem* de notificatione intellectus viatoris, q.1 art. 1.

Per oppositum sciri potest quid comprehensor, quia viator et comprehensor ex opposito distinguuntur. 35

[Notabile 2]

Circa secundum terminum, scilicet notitia evidens, notandum secundo, B quod evidentialia et inevidentialia sunt differentiae veritatis complexae propositionalis. Unde notitia incomplexa (quia nec vera nec falsa) non dicitur evidens vel non evidens.

12	quisquis] quisque Bō qui om. Y		lectus viatoris ... est beatifica.
14	quae] add. Y: tamen		(Vide in appendice I lin. 11–13)
17	humanitatem] hominem Y	29/33	Per ... art. 1] in Y additum in marg.
21	Paulinam] Paulinum TBLBō		
27	descriptioni] add. Y: intellectus	32/35	Ex ... distinguuntur om. XZ
	Viator] Intellectus viatoris Y	35	opposito] oppositis Bō
27/31	Viator ... absoluta] XZ: Intel-	B 1/9	Circa ... dubiae om. XZ

16/18 Cf. Biel III d. 13 a. 2 concl. 3 H;
cf. etiam Alliac. I q. 1 a. 1 punct.
1 (B).

19/20 Cf. 2Cor 12, 2 ss; cf. Alliac. ib.
20/21 Cf. Aug., Epist. 147 c. 13 n. 31

(MPL 33, 610); cf. Alliac. ib.

27/31 Cf. Occ. ib. C (I, 5, 11–17).

32/33 Cf. Alliac. ib.

B 3 Cf. Arist., De interpret. c. 1 (I c.
1) (16a 13–16).

- 5 Evidentia vero primo convenit notitiae adhaesivae, et mediante illa potest etiam attribui notitiae propositionis apprehensivae. Unde quod propositio aliqua dicatur evidens sive evidenter vera, ex eo est, quia assensus eius est evidens. Alioquin omnis veritas necessaria esset evidens; cuius contrarium verum est, cum multae propositiones necessariae sint nobis dubiae.
- 10 Unde *Auctor* hic describit notitiam evidentem adhaesivam, scilicet quod est notitia adhaesiva »veri complexi, ex notitia incomplexa terminorum« illius vel alterius propositionis »mediate vel immediate nata sufficienter causari«. Dicitur »illius propositionis immediate« propter notitiam propositionis per se notae vel contingentis; dicitur »vel alterius mediate« propter notitiam conclusionis demon-
- 15 strabilis. Hanc materiam late prosequitur dominus *Cameracensis* q. 1 art. 1; vide ibi pro intellectu illorum quae *Doctor* breviter ponit. – Quod etiam in illa descriptione non dicit »causata«, sed »nata causari«, propter hoc est, quia, si Deus notitiam per demonstrationem acquiribilem causaret in intellectu humano, ipsa esset evidens; et quamvis non esset causata ex notitia incomplexa terminorum,
- 20 sufficit tamen quod esset vel fuisset nata causari.
- Si quaeritur: Quomodo habent se ad invicem notitia evidens et necessaria? Respondetur quod habent se sicut termini impertinentes; quia non omnis necessaria est evidens nec omnis evidens est necessaria, ut patet de contingenti per experientiam nota.
- 25 Item: Patet, quomodo se habent ad invicem notitia evidens et scientia. Nam notitia evidens se habet in plus quam scientia, intellectus aut prudentia aut alius habitus VI Ethicorum a *Philosopho* positus. Nam illi sunt tantum necessariorum, evidens vero etiam est contingentium.
- Item: Propositio evidens est propositio per se nota. Est enim evidens propositio
- 30 notitia superior ad utrumque. Nam omnis scientia est evidens notitia. Similiter omnis per se nota est evidens propositio, et non e converso. Instantia est de contingenti nota per experientiam, cuius notitia est evidens et tamen nec scientia nec per se nota.
- C Et si dicas: Sequitur ex praemissis quod propositio contingens evidens semper esset per se nota, quia scitur cognitio terminis, cum notitia incomplexa terminorum

10 Unde ... quod] Notitia evidens
XZ
10/16 scilicet ... ponit] in Y additum
in marg. inferiori
14 contingentis] add. Z: per experientiam cognitae
15/25 Hanc ... scientia om. XZ

19 et om. Y
22 quod habent se om. Y
25/28 Nam ... contingentium] in Y
additum in marg.
27 habitus om. X
29/30 evidens propositio notitia om. Y
C 1/3 Et ... adhaesivam om. XZ

10/12 Cf. Occ. ib. D (I, 5, 18–21).
15 Cf. Alliac. I q. 1 a. 2 punct. 1(T);
q. 3 a. 1 punct. 2 dist. 1. 2 (I–M).
25/27 Cf. Occ. ib. D (I, 6, 5–9).

27 Cf. Arist., Eth. Nicom. VI c. 3–6
(1139b–1141a); cf. Occ. ib.
C 1/7 Cf. Occ. ib. D/E (I, 6, 10–21).